

**Projekti „Rahatarkuse õpiväljundid
vanuseastmete kaupa
Rahandusministeeriumile“ raport**

Projekt viidi ellu Rahandusministeeriumi tellimusel riigihanke „Rahatarkuse õpiväljundid vanuseastmete kaupa Rahandusministeeriumile“ (ETIS-e TRU22134A) käigus.

Projekti on viinud ellu Tallinna Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli ühismeeskond koosseisus:

Vastutav täitja: Kairit Tammets

Põhitäitjad:

Alusharidus

Kaire Kollom

Kerstin Kööp

Evelyn Neudorf

Põhiharidus

Kaja Mädamürk (projekti analüütik-ekspert)

Maile Käsper

Tiina Anspal

Gümnaasiumi- ja kutsekeskharidus

Kadi Georg

Tiina Anspal

Tõnn Talpsepp (projekti rahatarkuse ekspert)

Kristjan Liivamägi (projekti rahatarkuse ekspert)

Tarvo Vaarmets (projekti rahatarkuse ekspert)

Sirje Rekkor

Krista Loogma

Projekti ajaperiood: 28.07.2022 – 28.07.2023

Kaanefoto: Pixabay.com

TALLINN 2023

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Metoodika ülevaade.....	6
1.1. Uuringu disain.....	6
1.2. Valim	8
1.3. Õpiväljundite väljatöötamise metoodika	9
2. Rahatarkus ja selle areng	10
2.1. Rahatarkuse mõiste	10
2.2. Rahatarkuse areng ja õpetamine	12
3. Rahatarkus riiklikes õppekavades	13
4. Rahatarkuse eakohased õpiväljundid	14
5. Ettepanekud rahatarkuse õpiväljundite rakendamiseks ja edasiarendamiseks.....	22
Haridustasemeülesed soovitused	22
Alusharidus	23
Põhikool.....	24
Gümnaasium ja kutseharidus	24
KASUTATUD ALLIKAD	26
LISAD.....	32
LISA 1. Uurimisinstrumendid.....	33
Lisa 1.1. Osalusdisainisessioonid eksperdigruppidega	33
Lisa 1.2. Rocca al Mare koolis läbiviidav pilootuuring tegevusuuringuna.....	34
Lisa 1.3. Fookusgrupiintervjuu – tagasiside õpiväljunditele ja sisend piloteerimise etappi (põhikooli näidis)	37
LISA 2. Ülevaade Eesti riiklikes õppekavades olevatest rahatarkusele suunatud õpiväljunditest ...	39
Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava (2008).....	39
Põhikooli riiklik õppekava (2011)	39
Gümnaasiumi riiklik õppekava (2011)	41
Kutsehariduse riiklikud õppekavad.....	42
Lisa 3. Soome õppekava haridusastmeti	44
Lisa 4. Rootsi õppekava haridusastmeti	47
Lisa 5. Taani õppekava haridusastmeti	50
Lisa 6. Norra õppekava haridusastmeti.....	53

Sissejuhatus

Oskus koostada pere-eelarvet, teada investeerimise põhitõdesid, säästev ja vastutustundlik finantskäitumine – **finantskirjaoskus ehk rahatarkus** on läbivalt elus vajalik finantsotsuste langetamisel ning selle edendamiseks tuleb tegeleda järjepidevalt. 2020. aastal tehtud uuringu „Finantskirjaoskuse kujundamise võimaluste analüüs Eesti üldharidus- ja kutsekoolides“ (Civitta Eesti AS, 2020) tulemustes tõdeti finantskirjaoskuse teema olulisust, kuid vähest aega haridussüsteemis sellega tegelemiseks, õpetajate vähest valmisolekut (sh huvi) teema käsitlemiseks ning vajalike õppematerjalide puudust. Uue finantskirjaoskuse strateegia „Rahatark Eesti: Eesti elanike rahatarkuse edendamise strateegia aastateks 2021–2030“ (2021) püstitas üheks põhieesmärgiks rahatarkuse kättesaadavuse kõigile Eesti elanikele. Selleks tuleb luua süsteemsed õpivõimalused lasteaiast ülikoolini ning teha kättesaadavaks täienduskoolitused ja temaatilised õppematerjalid.

Selle eesmärgi saavutamist toetab siinses raportis tutvustatud projekti, mille eesmärk oli **välja töötada finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse valdkonna õpiväljundid**, mida peab õppetöö tulemusena teadma ja oskama laps või nooruk rahatarkuse erinevatest tahkudest:

1. alushariduse lõpuks;
2. I kooliastme lõpuks (3. klass);
3. II kooliastme lõpuks (6. klass);
4. III kooliastme lõpuks (9. klass);
5. gümnaasiumiastme või kutsekeskhariduse lõpuks.

Lisaks rahatarkuse õpiväljunditele tehakse ettepanekuid, kuhu ja kuidas loodavad õpiväljundid eri haridustasemetel õppekavadesse integreerida.

Projekti eesmärgi saavutamiseks:

- Määratleti rahatarkus vastavalt teaduskirjandusele ja kirjeldati rahatarkuse arengut.
- Analüüsiti Eesti, Soome, Rootsi, Norra ja Taani riiklikke õppekavu ning teaduskirjandust, et anda ülevaade rahatarkuse kujundamise rahvusvahelisest kogemusest ja teoreetilistest alustest.
- Töötati välja rahatarkuse õpiväljundid haridustasemetel kaupa (alusharidusest gümnaasiumi- ja kutsekeskhariduseni).
- Viidi läbi osalusdisainisessioonid eksperdigruppidega, et kaardistada seniseid praktikaid rahatarkuse teemade käsitlemisel ning saada sisendit ja tagasisidet rahatarkuse õpiväljunditele.
- Töötati eri haridustasemetel jaoks välja juhendmaterjalid (raportivälised lisad „Rahatarkuse teema käsitlemise juhendmaterjal lasteaiasõpetajatele“, „Rahatarkuse teema käsitlemise juhendmaterjal õpetajale I, II ja III kooliastmes“ ning „Rahatarkuse teema käsitlemise juhendmaterjal gümnaasiumi ja 4. taseme kutsehariduse õpetajale“), mis toetaksid rahatarkuse integreerimist õppekavasse ning annaksid praktilisi soovitusi rahatarkuse teemade käsitlemiseks.
- Piloteeriti rahatarkuse õpiväljundite rakendatavust ning analüüsiti õpetajate tagasisidet õpiväljundite asjakohasusele ja rakendatavusele, mille põhjal sõnastati lõplikud rahatarkuse õpiväljundid.

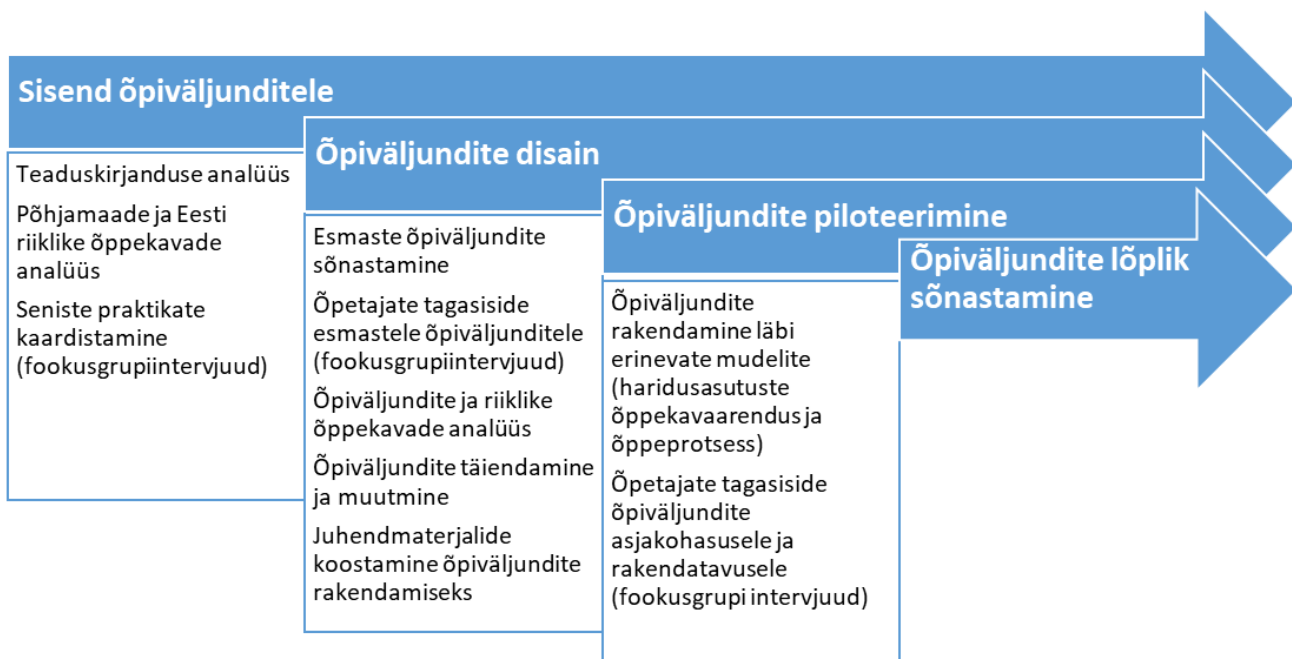
Projekt viidi läbi arendusuuringuna, kus andmeid koguti osalusdisaini sessioonidel eri haridustasemetel (alusharidus, põhiharidus, kutseharidus, gümnaasiumiharidus) õpetajatega ning kus fookusgrupiintervjuude käigus saadi sisendit õpiväljundite väljatöötamiseks, ülevaade senistest rahatarkuse praktikatest, tagasisidet väljatöötatud õpiväljunditele ning nende asjakohasusele ja rakendatavusele.

Täname õpetajaid ja haridusasutuste juhte, tänu kellele saime projekt ellu viia!

1. Metoodika ülevaade

1.1. Uuringu disain

Eesmärgi saavutamiseks viidi läbi arendusuuring. Järgnevalt antakse ülevaade uuringu etappidest (joonis 1).

Joonis 1. Uuringu disain

Uuringu esimeses etapis oli eesmärk saada sisendit õpiväljundite väljatöötamiseks. Analüüsiiti rahvusvahelist kogemust ja teoreetilisi aluseid. Allikatena kasutati valdkonna teadusartikleid, Euroopa Liidu ja OECD strateegilisi dokumente ning eri riikide riiklikke õppekavu. Õppekavade valikul lähtuti haridussüsteemide sarnasuse printsiibist ning analüüsiiti Soome, Rootsi, Taani ja Norra riiklikke õppekavu. Samas etapis koguti ka sisendit õpiväljundite väljatöötamiseks, selleks viidi läbi osalusdisainisessioonid (vt ülevaade valimist ja selle moodustamisest raporti ptk 1.2) gümnaasiumite ja kutsekoolide õpetajatega ning pilootuuring Rocca al Mare koolis toimivas valikaines „Eraisiku rahandus“. Eesmärk oli analüüsida käsitletavate teemade ja meetodite asjakohasust rahatarkuse teemade käsitlemisel.

Esimese etapi osalusdisainisessioonid gümnaasiumite ja kutsekoolide õpetajatega viidi läbi fookusgruupiintervjuudena (lisa 1.1), mille eesmärk oli kaardistada senised praktikad rahatarkuse õpetamisel ja saada sisendit õpiväljundite väljatöötamiseks. Osalusdisainisessioonidel keskenduti õpetajate senisele tegevusele rahatarkuse õpetamisel (teemad ja õpetamise metoodika), rahatarkuse teemade käsitlemisele õppeainetes (rahatarkuse koht kooli õppekavas) ning õpetajate ootustele ja vajadustele rahatarkuse efektiivsemal õpetamisel.

Rocca al Mare koolis toimuva valikaine „Eraisiku rahandus“ käigus tehtud pilootuuringu eesmärk (lisa 1.2) oli analüüsida valikaines õpetatava ja „ELI/OECD-INFE täiskasvanute finantspädevuse raamistiku“ seoseid, selgitada välja rahatarkuse õpetamisel kasutatavad

õppemeetodid ning uurida, kuidas õpilased hindavad käsitletavate teemade olulisust ja keerukust. Uuringu tulemused olid oluline sisend õpiväljundite esmasel väljatöötamisel. Uuringu käigus pidasid valikaine õpetajad uurijapäevikut, kuhu märgiti iga tunni kohta käsitlemisel olevad teemad ja nende õpetamise kasutatavad meetodid. Iga tunni järel analüüsiti käsitletu seost „ELI/OECD-INFE täiskasvanute finantspädevuse raamistiku“ pädevustega. Õpilased täitsid iga tunni järel tagasisideküsimustiku, kus hindasid käsitletavate teemade olulisust ja keerukust.

Uuringu teises etapis valmisid rahatarkuse esmased õpiväljundid. Kõigepealt valmisid esmased õpiväljundid gümnaasiumi ja kutsekooli lõpetajale. Nendest lähtuvalt ja arengupsühholoogia põhitõdesid arvestades sõnastati õpiväljundid kõikidele teistele haridustasemetele ja kooliastmetele. Selles etapis koguti õpetajatelt tagasisidet esmastele õpiväljunditele, analüüsiti valminud õpiväljundite seoseid riiklike õppekavadega ning töötati välja õpetajate juhendmaterjalid rahatarkuse lõimimiseks õppeprotsessi. Rahatarkuse esmastele õpiväljunditele õpetajate tagasiside saamiseks tehti osalusdisainisessioonidel fookusgruupiintervjuud (lisa 1.3), et välja selgitada õpiväljundite olulisus ja piisavus, eakohasus ning õppekavasse sobivus (seos õppekavaga). Samuti selgitati välja esmaste õpiväljundite toetamise võimalikud meetodid ja õpetajate vajadused (koolitused, materjalid jne) õpiväljundite arengu toetamiseks. Uuringu teises etapis tehti lasteaedades neli fookusgruupiintervjuud kokku 25 õpetajaga; I–III kooliastmes toimus kaks fookusgruupiintervjuud kokku nelja õpetajaga. Gümnaasiumis ja kutsekoolides osales kokku 12 õpetajat kolmel fookusgruupiintervjuul. Osalusdisainisessioonide tulemuste põhjal täiendati ja muudeti rahatarkuse esmaseid õpiväljundeid.

Uuringu teises etapis koostati ka õpetajate juhendmaterjalid rahatarkuse õpiväljundite rakendamise toetamiseks. Juhendmaterjalid tegevõpetajatele pakuvad mitmeid meetodilisi võimalusi, kuidas saaks rahatarkuse temaatikat igas haridusastmes (alusharidus, põhiharidus, gümnaasium ja kutseharidus) õppekavasse integreerida. Juhendmaterjali koostades peeti silmas, et iga õpetaja on autonoomne ja tunneb oma õpilasi kõige paremini. Seega oli juhendmaterjalide eesmärk pakkuda rahatarkuse õpetamiseks ideid, mida õpetaja saab kasutada ja kombineerida vastavalt oma võimalustele. Juhendmaterjalile küsiti nii põhikooli- kui ka gümnaasiumi- ja kutsehariduse õpetajatelt tagasisidet (kirjalikult ja fookusgruupiintervjuude käigus) ning selle põhjal kohandati uuringu viimast etappi.

Uuringu kolmandas etapis katsetati rahatarkuse õpiväljundeid vastava haridustaseme ja kooliastme õppeprotsessis, et saada tagasisidet õpiväljundite asjakohasusele ja rakendatavusele. Õpiväljundeid rakendasid uuringus osalevad õpetajad Tallinna Ülikooli partnerkoolides ja -lasteaedades. Rakendamise etapis pakuti õpetajatele võimalust erinevate mudelite praktiseerimiseks: haridusasutuse õppekava arendus, erinevad võimalused õpiväljundite rakendamiseks haridusasutuse õppeprotsessi (nt lõimitud õpiprojektid, tegevuse-tunnikavad) jne. Sobiva rakendusviisi valisid haridusasutused oma soovide ja vajaduste põhjal ning edastasid uuringumeeskonnale määratud tähtjaks enda valitud tegevustest, eesmärkidest ja õpiväljunditest lähtuvalt detailsed kirjalikud materjalid, mis on lisatud iga haridustaseme juhendmaterjalide juurde.

Viimases ehk neljandas etapis analüüsiti õpiväljundite asjakohasust ja rakendatavust ning sõnastati lõplikud õpiväljundid. Õpiväljundite valideerimisel kasutati fookusgruupiintervjuusid, mis viidi läbi grupi konsensusel põhineval meetodikal – *Nominal Group Technique* (Gallagher *et al.*, 1993). Selle meetodika abil kogutakse grupilt struktureeritud infot nii, et kõiki osalejaid julgustatakse aktiivselt panustama ja kiirelt ühiselt kokkuleppeid saavutama. Intervjuul osalejad töötasid individuaalselt läbi lõplikud õpiväljundid ning panid nendest lähtuvalt esmalt kirja oma ideed, millised muudatused oleksid õpiväljundites vajalikud – millised õpiväljundid

ei ole eakohased, õppekavasse sobivad ning rahatarkuse kontekstis olulised. Seejärel toimus muudatusteapanekute arutelu ja tutvustamine ning jõuti arutelude tulemusel konsensusele, millised muudatused tuleb arvesse võtta. Intervjuul arvestati kõiki ideid ja ettepanekuid. Uuringu metoodika kohaselt oli plaanis läbi viia kõikides haridusasutustes fookusgruupiintervjuud, kuid kui ühest asutusest osales aga vaid üks õpetaja, tehti temaga fookusgruupi intervjuu kava alusel personaalintervjuu.

Fookusgruupiintervjuude tulemused analüüsiti projekti meeskonna poolt haridusasutuste üleselt ning nendest lähtuvalt tehti viimased muudatused õpiväljundites.

Pärast lõplike õpiväljundite sõnastamist toimusid avalikud seminarid, kus tutvustati õpiväljundeid ja nende rakendamise praktikaid (piloteerimisel osalenud õpetajad). Seminarid toimusid 28.aprillil 2023 veebiseminaridena. Seminaride kutse (<https://www.tlu.ee/hti/sundmused/veebiseminar-opetajatele-soovin-saada-rahatargaks>) edastati kõikidele Eesti lasteaedadele, üldharidus- ja kutsekoolidele e-kirjade teel (kontaktid EHIS-est) ning TLÜ haridusuuenduse infokirja kaudu. Veebiseminarid olid eelregistreerumisega ning seminaridele registreerus kokku 148 õpetajat (alusharidus 53, I kooliaste 23, II kooliaste 12, III kooliaste 20, gümnaasium 20, kutsekool 20). Veebiseminaril osalenute täpset arvu ei olnud võimalik tuvastada, kuna mitmest haridusasutusest osalesid õpetajad veebiseminaril ühiselt (ühe seadmega mitu õpetajat). Veebiseminaride ettekannete osad salvestati ning on järelvaadatavad.

1.2. Valim

Uuringus osalesid mittetöenaosusliku sihipärase valimi põhimõttest lähtuvalt lasteaiad ja koolid, mis olid erineva suuruse ja asukohaga (linn ja maapiirkond). Haridusasutuste valikul oli üheks kriteeriumiks, et asutus oleks valmis osalema uuringus kõikides etappides. Osalesid vaid need õpetajad, kelle õpetatavas aines rahatarkuse temaatika kehtivas riiklikus õppekavas kajastub. Lõpliku valimi moodustasid 52 õpetajat kokku 16 eesti õppekeelega haridusasutusest üle kogu Eesti.

Lasteaedade valimi moodustasid neli munitsipaallasteaeda, millest kaks asusid linnas ja kaks maapiirkonnas. Kõikides uuringu etappides osales kokku 25 lasteaiatõpetajat. Õpiväljundite piloteerimise etapis oli lasteaial võimalus protsessi kaasata kogu pedagoogiline personal, kuid valimis suuruseks arvestame vaid neid õpetajaid, kes osalesid uuringu kõikides etappides. Uuringus osales õpetajaid, kes töötavad erinevas vanuses lastega (sõimest vanema rühmani).

Üldhariduskoolide (I–III kooliaste) valimi moodustasid kokku viis kooli Hiiumaalt, Harjumaalt ja Järvamaalt, millest neli olid linnakoolid ja üks maapiirkonna kool. Kokku osales uuringus 15 üldhariduskoolide õpetajat, kellest üks oli meesõpetaja. Uuringus osalenud I–III kooliastme õpetajatest kolm õpetavad kahes kooliastmes. I kooliastme õpetajad olid klassiõpetajad, kes olid seotud kõikide ainevaldkondadega ning kellest kaks olid ka ettevõtlikkusõppe õpetajad. II kooliastme valimi moodustasid aineõpetajad, kes õpetasid matemaatikat ja loodusõpetust ning kes olid eelnevale lisaks ka ettevõtlikkuse ja karjääriõpetuse õpetajad. III kooliastme valimis olid aineõpetajad, kes olid seotud matemaatikaga, inimeseõpetusega, käsitöö ja keemiaga.

Gümnaasiumi ja kutsehariduse valimi moodustasid neli gümnaasiumi ja kolm kutsekooli kokku 12 õpetajaga. Lisaks osales kolm kutsekooli õpetajat ainult esimesel fookusgruupi intervjuul ning neid valimi kirjelduses ei arvestata. Peamiselt olid valimis Tallinna koolid, kuid osales koole ka Harjumaalt ja Pärnust. Gümnaasiumis kuulusid valimisse peamiselt ajaloo- ja

ühiskonnaõpetuse ning matemaatikaõpetajad, kes õpetasid ka majandusõpetuse valikkursust. Fookusgruupiintervjuudel osales ka võõrkeele-, tehnoloogia- ja eesti keele õpetajaid. Kutsehariduses kuulus valimisse neli õpetajat, kellel kõigil oli mõningane kokkupuude rahatarkusega olemas, nad olid õpetanud kas ettevõtlusega seonduvaid või mooduli „Õpitee ja töö muutuv keskkonnas“ aineid. Lisaks osales ühes fookusgruupiintervjuus ühe kooli juhtkonna liige.

Lasteaedade kaasamisel lähtuti põhimõttest, et protsessi koordineerib lasteaia juhtkonna esindaja (direktor või õppealajuhataja), kes oli kogu uuringuprotsessiga kursis. Seetõttu oli õpetajate kaasamine uuringusse mõnevõrra kergem, kuigi uuringus osalemine võis olla õpetajatele juhi pandud kohustus. Uuringu viimase intervjuu käigus küsiti lisaks uuringu põhieesmärgile osalenud lasteaiaõpetajate hinnangut uuringus osalemise kohustuslikkuse ja kasulikkuse kohta. Õpetajate tagasiside projektis osalemise kohta oli väga positiivne, kuna oli andnud võimaluse mõtestada rahatarkust tervikuna.

Üldhariduskoolide, gümnaasiumite ja kutsekoolide puhul, mille pedagoogiline personal on lasteaedade personalist üldjuhul oluliselt suurem, peeti kohaseks pöörduda esmalt koolijuhi poole, kes edastas kutse õpetajatele. Kuigi sageli vastas koolijuht uuringus osalemisele positiivselt, siis mitmel juhul ei nõustunud ükski õpetaja uuringus osalema, mis muutis õpetajate leidmise valimisse aeganõudvaks. Seetõttu võttis uuringu meeskond vastu otsuse pöörduda otse õpetajate poole. Mitme kooli puhul ei saadud ka siis ühtki positiivset vastust. Lõplik üldhariduskoolide, gümnaasiumite ja kutsekoolide valim moodustub koolidest, kus kutsele vastas positiivselt vähemalt üks õpetaja.

1.3. Õpiväljundite väljatöötamise metoodika

Õpiväljundite väljatöötamisel lähtuti töörühma sõnastatud rahatarkuse definitsioonist ja sisust (vt ptk 2).

Kõikide haridustasemete ja -astmete **õpiväljundite väljatöötamise aluseks** oli järgnevate allikate ja uuringu osade süntees:

- „ELI/OECD-INFE täiskasvanute finantspädevuse raamistik“ (2022), millest lähtusid väljatöötatavate õpiväljundite esmased sisuvaldkonnad ja esmane temaatiline terviklikkus;
- OECD finantshariduse rahvusvahelise võrgustiku soovitusel koolidele „OECD International Network on Financial Education“ (OECD INFE Guidelines on Financial Education in Schools, 2012; OECD, 2015);
- OECD soovitusel riiklike rahatarkuse strateegiate väljatöötamiseks (OECD, 2015);
- vastava haridustaseme Eesti riiklikud õppekavad (koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava, 2008; põhikooli riiklik õppekava, 2011; gümnaasiumi riiklik õppekava, 2011);
- Soome, Rootsi, Norra ja Taani riiklike õppekavade analüüs, kuna nende riikide haridussüsteem sobib Eesti haridussüsteemiga;
- teaduskirjanduse analüüs, mille kokkuvõttes kajastuvad väljatöötatud juhendmaterjalides (raportivälised lisad „Rahatarkuse teema käsitlemise juhendmaterjal lasteaiaõpetajatele“; „Rahatarkuse teema käsitlemise juhendmaterjal

õpetajale I, II ja III kooliastmes“ ning „Rahatarkuse teema käsitlemise juhendmaterjal gümnaasiumi ja 4. taseme kutsehariduse õpetajale“);

- fookusgrupiintervjuude tulemused;
- õpiväljundite piloteerimise tagasiside.

Õpiväljundite väljatöötamisel suunati tähelepanu sellele, kuivõrd on need eakohased, vastava haridustaseme õppekavasse sobituvad ja rahatarkuse mõttes olulised vastavas vanuseastmes. Lähtuti sellest, et rahatarkuse areng on seotud õpilaste mõtlemise arenguga ning esmalt omandatakse teadmised igapäevamõistelistel tasemel, seejärel loogilistes mõistetes ja viimaks luuakse tõelisi mõisteid (Toomela, 2017). Sõnastati teadmised ja oskused, mis on vajalikud rahatargaks käitumiseks.

Rahatarkuse õpiväljundite väljatöötamine oli tsükliline protsess, kus esmalt töötati välja õpiväljundid neljas sisuvaldkonnas: raha ja tehingud, rahaasjade planeerimine ja haldamine, risk ja tootlus ning finantsmaailm. Õpiväljundite temaatilise jaotuse aluseks oli projekti meeskonna koostatud täiskasvanute finantspädevuse raamistiku sisu koondav märksõnade analüüs, mille põhjal määratleti õpiväljundite temaatiline kuuluvus.

Esmaste õpiväljundite väljatöötamisele järgnes teise tsükli disainisessioonide käigus praktikutelt õpiväljunditele tagasiside kogumine fookusgrupi intervjuude kaudu. Praktiseerivate õpetajate tagasisidest lähtuvalt arutas projektimeeskond läbi õpiväljundeid, mille osas tõsteti esile küsimusi õpiväljundite eakohasuse või asjakohasuse osas ning tehti muudatused õpiväljundite sõnastusse, elimineeriti kordused, muudeti õpiväljundite haridustaset või sihtrühma (nt juhendmaterjali peatükk „Koostöö koduga ning soovitusel peredele rahatarkuse arendamisel“).

Kolmanda tsükli analüüsi iga haridustaseme kohta, millised õppeained seostuvad õpiväljunditega kõige enam ning kuidas saaks rahatarkuse arengut õppetöö käigus toetada. Selle alusel koostas projektimeeskond ka juhendmaterjalid õpetajatele. Seejärel piloteeriti lõplikke õpiväljundeid haridusasutustes, järgnes õpiväljundite täiendamine ning praktikutelt tagasiside küsimine lõplikele õpiväljunditele ja juhendmaterjalile neljanda tsükli. Projektimeeskond arutas praktikutelt saadud tagasiside taaskord läbi ning selle alusel määrati kindlaks lõplikud õpiväljundite teemad ja sõnastati lõplikud rahatarkuse õpiväljundid. Samuti täiendati juhendmaterjale (lisandusid tegevus-tunnikavad).

2. Rahatarkus ja selle areng

2.1. Rahatarkuse mõiste

Rahatarkust (ehk finantskirjaoskust) on Eestis käsitletud ettevõtlikkuspädevuse ühe alapädevusena. Ettevõtlusõppe programmi „Edu ja tegu“ käigus välja töötatud ettevõtlikkuspädevuse mudeli järgi on ettevõtlikkuspädevusel neli peamist komponenti: 1) väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine, 2) enesejuhtimine, 3) sotsiaalsete olukordade lahendamine ja 4) äriideede elluviimine. Rahatarkus on selles mudelis äriideede elluviimise alaosa (Arro jt, 2018). Ettevõtlikkuspädevuse mudeli loomisel on lähtutud Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD, 2016; 2020) definitsioonist, mille järgi rahatarkus on „rahaasjade ja nendega seotud riskide teadmine ja mõistmine, motivatsioon ja kindlus neid teadmisi erinevates olukordades hästi kasutada parandamiseks isiklikku ja ühiskondlikku rahalist heaolu ning võimaldamaks majanduselus osalemist“. Definitsioon on aluseks ka OECD PISA uuringute rahatarkuse osale. Definitsioonist lähtuvalt on Arro jt (2018) käsitlenud ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemsel arendamisel rahatarkust kõigil õppetasemetel

järgmiste oskustena: 1) rahaliste kohustustega hakkamasaamine, 2) rahaasjade jälgimine, eelarve pidamine, 3) rahaasjade planeerimine (järgmisest palgapäevast või sissetulekust kaugemale), 4) finantsteenuste võrdlemine ja teadlik valimine ning 5) informeeritus pakutavatest finantsteenustest, majandusolukorrast, abi ja nõu saamise võimalustest.

Lisaks eespool esitatud OECD (2020) definitsioonile on OECD rahatarkust defineerinud ka kui „oskuste, teadmiste, hoiakute ja käitumise kogum, mis on vajalik rahaasjades arukate otsuste tegemiseks ja oma pere majandusliku heaolu tagamiseks“ (OECD, 2012). Teaduskirjanduse põhjal tehtud ülevaateartiklis tõi Remund (2010) välja, et rahatarkuse definitsioonid on küll erinevad, kuid peamiselt käsitletakse nendes 1) teadmisi finantsmõistetest, 2) oskust finantsmõisteid selgitada, 3) isiklike finantside haldamist, 4) oskust teha asjakohaseid finantsotsuseid ja/või 5) enesekindlust seoses oma finantstuleviku planeerimisel. Goyal ja Kumar (2020) analüüsisid aastatel 2000–2019 avaldatud 502 rahatarkusega seonduva teadusartikli sisu ning leidsid nende põhjal kokkuvõtvalt, et rahatarkus väljendub finantstadmiste, -hoiakute ja -käitumise vastastikuste seoste kaudu, mis omakorda toetavad finantside paremat planeerimist, laenude ja investeerimisega seotud otsuste tegemist, finantsasutuste teenuste kasutamist ning finantsheaolu.

Arvestades olemasolevaid definitsioone, lähtutakse siinses uuringus, et **rahatarkus on teadmiste, oskuste ja käitumise kogum, mis on vajalik, et teha rahaasjades arukaid otsuseid, mis tagavad isikliku ja ühiskondliku heaolu.**

Täpsemalt hõlmab rahatarkus **teadmisi** raha, rahaasjade haldamise, aga ka laiemalt finantsmaailma kohta, tänu millele oskab inimene teha informeeritud ja kaalutletud finantstehinguid. Rahaasjad ehk finantsasjad tähendavad isiklikku raha ning rahalise väärtusega varasid ja investeringuid. Eelkõige kasutatakse seda mõistet rahaasjade korraldamise kontekstis, mis hõlmab rahalise mõjuga otsuseid ja tegevusi, sealhulgas isikliku raha ja investeringute haldamist ning rahaliste otsuste ja tegevuste rakendamiseks kasutatavaid tehnoloogilisi lahendusi. Finantsmaailma on siinses uuringus defineeritud kui keskkonda, mis ühendab makromajanduslikust keskkonnast mõjutatud raha ja investeerimisega seotud tooteid ja teenuseid ning nende kasutamist.

Teadmistega koos arenevad ka **finantshoiakud**, mille kaudu väärtustatakse isiklikku ja ühiskondlikku heaolu. Sealjuures ei mõelda ainult praegusele hetkele või lähitulevikule, vaid väärtustatakse ka pikemas perspektiivis jätkusuutlikkust. Teadmistele tuginedes õpivad inimesed **oskusi**, kuidas raha kasutada ja rahaasju planeerida, ning need teadmised ja oskused toetavad koos rahatarka **käitumist**. Rahatarkuse õpiväljundite loomise juures on arvestatud seda, et rahaasjade ja finantsmaailmaga seotud teadmised ja oskused on vajalikud rahatargaks käitumiseks, kuid rahatarka käitumist ei ole paljudel juhtudel võimalik koolisüsteemis hinnata (nt milliseid oste inimene sooritab või millist tüüpi laene ta täiskasvanuna võtab). Seega on õpiväljunditena sõnastatud eelkõige teadmised ja oskused, mille puhul eeldatakse, et need toetavad rahatarka käitumist. Teadusuuringud on näidanud, et rahatarkust puudutavad sekkumised aitavad ootuspäraselt kaasa teadmiste arengule, kuid käitumist mõjutada on keerulisem (Kaiser & Menkhoff, 2020; 2017). Rahatarka käitumist toetavad õppeprogrammid, mis on intensiivsemad ja kestavad pikema aja vältel (Kaiser & Menkhoff, 2020; 2017), see tähendab, et väga oluline on õpetada rahatarkust kõikidel kooliastmetel ning lõimida seda eri õppeainetesse. Sealjuures on vaja arvestada, et õppijad tajuksid õpetatavat teemat piisavalt olulisena, et sellele vastavalt ka rahatargalt käituda (Kaiser & Menkhoff, 2020; 2017).

2.2. Rahatarkuse areng ja õpetamine

Praeguse haridussüsteemi taustal olevates ja finantsharidust mõjutavates (OECD, 2015) või rahatarkuse õpetamise toetamisega tegelevate organisatsioonide (*Financial Education Planning framework 3-11 years, n.d.*) strateegilistes dokumentides on rahatarkuse õpetamisega alustamise vanusena toodud eluaastad 3–5 või 0–5. Nii rõhutatakse, et rahatarkuse eesmärgistatud ja eakohase õpetamisega on oluline alustada võimalikult varakult.

Rahatarkuse arengu mõistmiseks ja sellega õpetamisel arvestamiseks on oluline lähtuda mõtlemise arengust. Rahaasjade ja finantsmaailmaga seotud teadmised saavad areneda inimestel koos mõtlemise arenguga. Täpsemalt lähtutakse siinses uuringus sellest, et mõtlemine areneb läbi igapäevamõistete, loogiliste mõistete ning tõeliste mõistete staadiumi. Igapäevamõistetes mõtlemine tähendab, et inimene kirjeldab keelemärkides ümbritsevat meelekogemuslikku maailma (Toomela, 2017). Kui rahaga seotud teadmised on omandatud igapäevamõistelistel tasemel, siis lähtub inimene eelkõige oma kogemusest seoses rahaga (nt teab, kuidas poest raha eest asju osta, sest ta on seda ise näinud ja läbi teinud). Selline mõtlemine on tavapärase eelkoolieas ja põhikooli esimeses astmes. Loogilistes mõistetes mõtlemise puhul sünteesitakse meelekogemust kirjeldav keelemõiste sellele keelemõistele endale osutava teise keelemõistega (Toomela, 2017). Sellel tasemel hakatakse rahaga seonduvat kirjeldama mitte enam ainult enda meelekogemusest lähtuvalt, vaid tehakse selle kohta järeldusi ka ainult keelemärkide kaudu. Näiteks tehakse üldistus, et raha on maksevahend, teatakse, et eri riikides võib olla erinev valuuta. Loogilistest mõistetest lähtuv rahatarkuse mõtlemist saab õpilastelt oodata põhikooli teises ja kolmandas astmes. Loogiliste mõistete abil hakatakse konstrueerima tõelisi ehk süsteemseid mõisteid. Tõelise mõiste puhul on loogiliste järelduste tegemisel teadvustatud ka järelduskäigu eeldused ja põhjendatud nende eelduste valik (Toomela, 2017). Tõeliste mõistetega konstrueeritud rahatarkus võib omakorda lõputult arenda, kuna rahaasjadega seotud otsused ja tegutsemisviisid seostuvad muutuva finantsmaailmaga ehk muutuvad ka järelduste tegemise eeldused. Näiteks oskab inimene oma tegevusi planeerides ja tehes arvestada ka seda, et valuutadel on erinev ostujõud ja see ostujõud muutub. Rahatarkuse õpiväljundeid luues on arvestatud sellega, et süsteemseid mõisteid luuakse eelkõige gümnaasiumi ja kutsekooli tasemel.

Laste majandusalast sotsialiseerumist mõjutavad perekond, sõbrad, lasteaed, kool ja meedia. Juba väga väikesed lapsed teevad eelarvelisi ja rahatarkusega seotud otsuseid, näiteks, kuidas kasutada oma tasku-, kingituseks või pühadeks saadud raha (Jones, 2010; ASIC, 2014). Lisaks võimaldab juba 5–6-aastaste laste kognitiivne, sotsiaalne ja keeleline areng väljendada raha säästmise olulisust (Berti & Bombi, 1981) ning neil on võimalik täiskasvanute abiga raha koguda ja kogumiskontot kasutada (Friedline, 2015). Rahatarkuse hästi planeeritud õppimine eelkoolieas tegevuste ja kogemuste kaudu kujundab tugeva aluse rahatarkuse oskustele ja teadmistele (Birbili & Kontopoulou, 2015; Grohmann *et al.*, 2015; Amagir *et al.*, 2018; Bae *et al.*, 2022) ning aitab vältida hilisemaid väärarusaamu ja halba finantskäitumist (Borden *et al.*, 2013).

Kuigi rahatarkust on järjest rohkem eri riikide õppekavadesse lisatud, näitavad uuringud, et eelkõige on sekkumised kaasa aidanud teadmiste arengule, kuid õpilaste käitumisele on efekt olnud väiksem (Kaiser & Menkhoff, 2020; 2017). Eri vanusegruppidega tehtud uuringud näitavad, et rahatarkuse õpetamise programmid võivad parandada käitumist, kui programmid on intensiivsemad ja kestavad pikema perioodi vältel (Kaiser & Menkhoff, 2020; 2017). Tuuakse välja ka õpetlike hetkede olulisus, kus tegeletakse sellise rahatarkuse valdkonnaga, mis on õpetatavale grupile sellel ajal eriti oluline, edukamalt on suudetud mõjutada pikaajalist säästmist ja eelarve pidamist, kuid vastutustundliku laenamise soodustamine on keerulisem (Kaiser & Menkhoff, 2020; 2017). Õppimine on tähenduslikum, kui tegevused on

mitmekesised ja toetatakse õppijate autonoomiat (Ryan & Deci, 2020). Oluline on luua keskkond, kus õpilased saavad finantsteemade üle arutleda (Amagir *et al.*, 2019) ja väljendada ka oma isiklike huve seoses rahaasjadega (Totenhagen *et al.*, 2015). Vaja on arvestada, et õppijad tulevad erineva rahalise taustaga keskkonnast, mis võib omakorda mõjutada nende eelteadmisi, käitumist, hoiakuid, aga ka võimalusi, et käitumist tulemuslikult muuta (Blue & Grootenboer, 2019; Kaiser & Menkhoff, 2020; 2017).

Eri riikide rahatarkuse edendamise programme on kritiseeritud nende liiga suurte lubaduste pärast, sest ükski üldhariduslik rahatarkuse programm ei suuda tagada seda, et tavakodanikul on oskused, teadmised, motivatsioon ja aeg, et tegutseda finantsturgudel eduka kauplejana (Clarke, 2015). Seega on rahatarkuse õpiväljundite väljatöötamise juures oluline arvestada ka seda, millised teadmised, oskused ja hoiakud on prioriteetsemad ning realistlikult saavutatavad. Näiteks võiksid inimesed omandada oskused, teadmised ja hoiakud, et teha lihtsamaid finantsotsuseid, ning samas ka suutlikkuse aru saada, milliste otsuste tegemiseks on neil vaja finantsnõustamist (Blue & Brimble, 2014).

Eelnevast lähtuvalt võib öelda, et rahatarkuse õpetamine on keeruline ülesanne, eriti kui eesmärk on muuta käitumist. Lähtuvalt uuringutulemustest pidasime oluliseks, et väljatöötatud õpiväljundid lähtuksid õppija mõtlemise arengust, oleksid realistlikult saavutatavad ning looksid omavahel seostatud terviku, mis on suunatud rahatargale käitumisele. Raporti juurde kuuluvates juhendmaterjalides on esitatud teaduskirjanduspõhised soovitusel rahatarkuse teemade õpetamiseks eri vanuseastmest. Lisaks on fookuses mitmekesiste ja õppijakesksete õppemeetodite ja näidete avamine.

3. Rahatarkus riiklikes õppekavades

Pärast 2007.–2008. aasta finantskriise suunas OECD senisest rohkem tähelepanu sellele, et viia rahatarkus riiklikesse õppekavadesse üle maailma (OECD, 2017). Rahatarkust hakati kaasama alates 2012. aastast PISA (*Programme for International Student Assessment*) mõõtmistesse selleks, et suunata riike üle maailma finantskirjaoskuse strateegiate väljatöötamisel ja rakendamisel (OECD, 2015). OECD rahatarkuse lähenemisviis, mis keskendub raha haldamisele ning kehtivale poliitilisele ja finantskorra vastavusele, sai oluliseks riiklike õppekavade raamistike mudeliks (Bosshardt, 2016). Rahatarkuse teemasid on käsitletud nii alushariduse, põhikooli, gümnaasiumi kui ka kutsekoolide õppekavades (tabel 1). Analüüsi aluseks võeti järgmised Eesti õppekavad: koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava (2008), põhikooli riiklik õppekava (2011), gümnaasiumi riiklik õppekava (2011) ning kutsehariduse 4. taseme riiklikud õppekavad. Põhjalikumad ülevaated Eesti, Soome, Norra, Taani ja Rootsi õppekavade kohta on koondatud lisadesse 2–6. Kuigi Eesti õppekavades on rahatarkusega seotud teemasid üsna palju, ei ole sageli täpsustatud, mida õpilane vastava teema kohta teadma peab. Näiteks on põhikooli kolmanda astme matemaatika kavas kirjas, et õpilane kasutab protsentarvutust otsuse tegemiseks ja põhjendamiseks (nt laen, hoius, intress, maksud, investeerimine), kuid ei ole täpsustatud, mille protsente ja milleks täpsemalt on näiteks investeerimise juures arvestada vaja. See omakorda tähendab, et rahatarkusega seotud õpiväljundite sõnastus ei arvesta õpilaste arengut ning õpetajatel pole selgeid suuniseid, mida täpsemalt rahatarkuse kohta õpetada (nt mida peaks õpilane hoiuste, laenude ja intresside kohta teadma). Rahatarkuse teemad on riiklikes õppekavades esitatud pigem ebakorrapäraselt ja justkui juhuslikult eri õppeainete all. Selline esitamisviis võib soodustada teemade pealiskaudset ja ainult osalist käsitlemist. ELI/OECD-INFE täiskasvanute finantspädevuse raamistikus (2022) on rahatarkus jaotatud eri temavaldkondadeks, mis annab terviklikuma ülevaate rahatarkusega seotud teadmistest, oskustest ja hoiakutest. Selleks et rahatarkus

tervikuna oleks paremini mõistetav, jaotati ka siinses uuringus rahatarkus kindlateks valdkondadeks ja iga valdkonna all koostati õpiväljundid, mis arvestavad õpilaste arengut.

Põhjamaade õppekavade analüüsist on näha, et kõikides riikides panustavad rahatarkuse õpetamisse eelkõige matemaatika ja sotsiaalsed (ühiskonnaõpetus). Suurt tähelepanu pööratakse ka jätkusuutlikule tarbimisele, seda nii globaalses võtmes ja loodusainetes (nt maavarade tarbimine) kui ka isiklikul tasandil. Just põhikooli tasemel on sellisel juhul rahatarkuse teemad käsitlemisel ka loodusainetes (nt Taanis töö- ja tehnoloogiaõpetuses). Huvitava võimalusena kasutab Soome rahatarkuse teemade käsitlemiseks võõrkeeleõpet. Gümnaasiumi- ja kutsehariduse tasemel on Põhjamaades mitmeid lahendusi, näiteks on Taanis ühiskonnaõpetuse kõrval gümnaasiumiastmes olemas rahanduse ja majandusõpetuse ained, Norras on rahatarkus seotud üldainetega, sama ka kutsehariduses.

Tabel 1. Projektimeeskonna koostatud ülevaade eri riikide riiklikes õppekavades käsitletavatest rahatarkusega seotud teemadest

	Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium	Kutseharidus
Eesti (lisa 2)	Rahaühikud, raha kasutamine, ametid, keskkonnahoidlik mõtteviis	Rahaühikud, asjade väärtus, raha teenimine, hoidmine, kulutamine, laenamine, kulude planeerimine, rikkus ja vaesus, vastutustundlik tarbimine	Internetipank, pangakaart, raha teenimine, pere-eelarve koostamine, taskuraha kasutamise planeerimine, keskkonnahoidlik tarbimine, kutsevalik	Jätkusuutlik tarbimine, eelarve koostamine, bruto- ja netopalk, tööturg, maksud, laenud, investeerimine, tarbijakaitse, vaesus, sotsiaalkindlustus, sotsiaaltoetus	Maksud, liitintress, inflatsioon, reaalpalk, puhastulu, tarbijaõigused, SKT, teadlik tarbimine, pere eelarve, säästlik tarbimine, laenud, laenuriskid, investeerimine, aktsiad, pensionifondid	Töölased võimalused, väärtuse loomine, karjääri kujundamine
Soome (lisa 3)	-	Jätkusuutlik tarbimine	Jätkusuutlik tarbimine, isiklike rahaasjade planeerimine, raha teenimine, kulutamine, säästmine	Jätkusuutlik tarbimine, isiklike rahaasjade planeerimine, karjääriplaneerimine, raha kasutamine kodus majapidamises	Isiklike rahaasjade planeerimine, põhjendatud finantsotsused, tööelu, karjäär	Vastutustundlik tarbimine, tarbija õigused ja kohustused, isiklike rahaasjade planeerimine, tulud, kulud, finantseesmärgid, riskid, ettevõtlus, maksud
Rootsi (lisa 4)	-	Säästlik tarbimine	Säästlik tarbimine, raha säästmine, laenamine, reklaam	Kaupade ostmine veebist, laenamine ja krediidi kasutamine, reklaamipsühholoogia, hinna ja kvaliteedi suhe, levinumad ametid, palk	Isiklikud rahaasjad, leibkonna tulud, kulud, varad, kohustused, tarbimine (õigused, vajadused, ressursid), eelarve	Isiklikud rahaasjad, leibkonna tulud, kulud, varad, kohustused, tarbimine (õigused, vajadused, ressursid), eelarve

	Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium	Kutseharidus
Taani (lisa 5)	-	Ostmine, eelarve koostamine, allahindlused, taskuraha, jätkusuutlik tarbimine	Ostmine, eelarve koostamine, allahindlused, taskuraha, jätkusuutlik tarbimine	Intressid, laenud, säästmine, eelarve koostamine, rahaasjade planeerimine, vastutustundlik tarbimine, finantsmaastik, seadused	Sissetulekud, tarbimine, laenud, intressid, säästmine, finantsteenused, eelarve	Sissetulekud, tarbimine, laenud, intressid, säästmine, finantsteenused, eelarve
Norra (lisa 6)	-	-	Isiklike rahaasjade planeerimine, eelarve koostamine, säästmine, reklaamipsühholoogia	Ostmine, müümine, laenud, isiklike rahaasjade planeerimine, jätkusuutlik tarbimine	Isiklike rahaasjade planeerimine, kaubandus, tarbimine, laenud, krediit	Isiklike rahaasjade planeerimine, kaubandus, tarbimine, laenud, krediit

4. Rahatarkuse eakohased õpiväljundid

Õpiväljundite väljatöötamise käigus struktureeriti õpiväljundid pädevuspõhiselt vastavalt teadmiste, oskuste, hoiakute ja käitumisena. Kõige olulisemat mõju õpilaste tulevasele finantsheaolule avaldab see, kuidas finantsotsuste puhul (hilisemas elus) käitutakse. Mõistliku käitumise aluseks on vastavate teadmiste, oskuste ja hoiakute omandamine, millega tegeletakse õpiväljundite omandamisel eakohaselt kõigis kooliastmetes.

Selleks et omandada haridusastme jaoks eakohased õpiväljundid, ei ole enamasti võimalik liikuda lineaarselt ühe teema või valdkonna kaupa. Järgmise haridusastme õpiväljundite saavutamiseks on vajalik omandada enamasti kõik või enamik varasema haridusastme rahatarkuse õpiväljundid, sest need teadmised ja oskused võivad integreeritult olla vajalikud ka mõne teise teema või valdkonna rahatarkuse õpiväljundite saavutamiseks. Seetõttu tuleks õpiväljundeid vaadelda eelkõige kogumina vastaval haridustasemel ning arvestada, et haridusastmetel edasi liikudes võivad õpilased olla unustanud juba varasemal tasemel omandatud teadmised või oskused. Samuti eeldab teatud õpiväljundite omandamine üldiste oskuste ja teadmiste (sh matemaatika, ühiskonnaõpetus) omandamist ning on tihti käsitletav interdistsiplinaarsete pädevuste kogumina.

Kuna varem omandatud teadmisi ja oskusi saab vajaduse korral järgmistes haridusastmetes suhteliselt kergesti värskendada, on väga oluline, et igal haridusastmel omandatakse ka hoiakud ja mõistlik käitumine, mille omandamine ja kinnistamine on üldjuhul pikem protsess. Hoiakute ja käitumise omandamine eeldab sarnaste teemade eakohast käsitlemist, kui liigutakse haridusastmetel edasi. Suurem rõhk hoiakute ja eelkõige käitumise kinnistamiseks toimub kõrgematel astmetel, pigem gümnaasiumis ja kutsehariduse tasemel. Kuna täiskasvanule olulised finantsteenused, nagu laenu ja investeerimisteenused, ei ole alaealistele kättesaadavad, ei ole igas haridusastmes alati võimalik omandada pädevuspõhiselt käitumise taset. Sellisel juhul saab kujundada hoiakuid ning omandada vajalikud teadmised ja oskused, mis toetaksid vastava käitumiseni jõudmist täiskasvanueas ja iseseisvas elus.

Järgnevalt on esitatud projekti käigus valminud rahatarkuse õpiväljundid haridustasemete ja valdkondade kaupa (tabel 2).

Tabel 2. Projekti käigus koostatud rahatarkuse õpiväljundid vanuseastmete kaupa

Valdkond: RAHA, MAKSEVAHENDID JA FINANTSTEENUSED				
Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium ja kutseharidus
<p>Teab Eestis käibel olevaid rahatähti ja rahaühikute nimetusi (euro, sent).</p> <p>Teab erinevaid maksevõimalusi (sularaha, pangakaart).</p> <p>Teab, et võõrastelt ei tohi raha vastu võtta, ja mõistab, miks.</p> <p>Teab, et mängurahaga ei saa päriselt maksta.</p> <p>Oskab eristada rahatähtede hulka ja nende väärtust.</p>	<p>Teab, millised rahaühikud on käibel, ning saab aru nende seostest (nt mitmest sendist koosneb euro).</p> <p>Teab, et raha on maksevahend.</p> <p>Oskab kasutada oma raha eakohaste ostude sooritamiseks (sh pangakaardiga).</p>	<p>Teab oma rahast ja tehingutest ülevaate saamise võimalusi, sh internetipank.</p> <p>Teab, et eri riikides võivad olla käibel erinevad rahaühikud, ja oskab mõnd nimetada.</p> <p>Oskab kasutada oma pangakaarti ja hoida oma pangakaardiga seonduvat isiklikku infot.</p>	<p>Teab, et eri rahaühikutel on oma väärtus, mis muutub.</p> <p>Oskab otsida ja kasutada veebipõhiseid finantskalkulaatoreid (nt valuutakalkulaator, palga ja maksude kalkulaator).</p> <p>Teab finantskalkulaatorite arvutuspõhimõtteid.</p>	<p>Mõistab raha väärtuse muutumist ja riiklike finantsasutuste rolli finantsturu stabiilsuse tagamisel.</p> <p>Oskab hinnata finantsteenuse osutaja usaldusväarsust ja pädevust, kontrollida asjakohast teavet teenuste osutajate kohta.</p>
Valdkond: TULUD				
Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium ja kutseharidus
<p>Teab, et raha teenitakse tööga.</p> <p>Oskab selgitada raha saamise alternatiivseid võimalusi (kingitus, annetus, asjade müük (laat) jm).</p>	<p>Teab, milleks kasutatakse raha ning mis on raha teenimine, hoidmine, kulutamine ja laenamine.</p> <p>Teab, et raha teenitakse eri tegevustega.</p> <p>On tutvunud eri ametitega ning teab, et inimestel on erinev sissetulek.</p>	<p>Teab, mida tähendab bruto- ja netopalk.</p> <p>Teab, et ametlikult teenitud tulust makstakse maksud.</p> <p>Teab erinevaid võimalusi raha teenimiseks enda vanuseastmes.</p>	<p>Oskab arvutada brutopalka alusel netopalka.</p> <p>Teab Eesti miinimum- ja keskmist palka ning keskmisi elamiskulusid (eluasemega seotud kulud, eluks vajalikud tooted ja teenused).</p> <p>Teab lihtsamaid päevakajalisi probleeme Eesti finantsmaailmas</p>	<p>Mõistab tulude suurendamise võimaluste erinevusi (nt palgatöö vs. investeerimine)</p>

	<p>Saab aru rahalise rikkuse ja vaesuse erinevustest.</p> <p>Saab aru annetamise kontseptsioonist.</p>	<p>Teab ametlike vaesuse määratlusi (absoluutne vaesus, suhteline vaesus).</p> <p>Teab, mida ühiskonnas inimeste toetamiseks tehakse või ise teha saab (ühiskonna tasandi toetused, eraisiku annetused).</p>	<p>(nt diskrimineerimine, kindlate valdkondadega seotud palgad).</p> <p>Teab, et erineva hariduse ja oskustega inimeste võimalused tööturul on erinevad.</p> <p>Teab, et palk lepitakse kokku töötaja ja tööandja vahel.</p> <p>Teab, et sama töö eest on inimestel õigus saada sama töötasu.</p> <p>Teab, mis võib mõjutada inimese tulusid (nt maksud, üldine majandusolukord).</p> <p>Teab, kuhu pöörduda juriidilise abi saamiseks seoses töökorralduse ja -tasuga, finantskohustuste ning maksudega.</p> <p>Teab perehüvitiste liike (riiklikud peretoetused, vanemahüvitis, elatisabi).</p> <p>Teab Eestis kehtivaid finantskohustustega seotud seadusi (nt ülalpidamise kohustus).</p> <p>Julgeb küsida abi ja on motiveeritud otsima infot enne oluliste finantsotsuste tegemist (nt tööle minemisega seonduv, raha laenamine, investeerimine).</p>	
--	--	--	---	--

Valdkond: KULUD				
Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium ja kutseharidus
<p>Teab, et raha eest saab osta (asju, teenuseid jne).</p> <p>Eristab ostmist ja müümist (sh raha roll vahetusvahendina).</p> <p>Teab, et sama toode või teenus võib olla erineva hinnaga.</p> <p>Oskab sooritada oste sularahaga makseväärtuses kuni 5 eurot (sh liitmine ja lahutamine viie piires)</p> <p>Oskab eakohaselt selgitada reklaami rolli raha kasutamisel.</p> <p>Oskab mängides eri rollides (müüja, ostja) loovalt kasutada raha olemasoleva rahasumma piires (nt poemäng).</p> <p>Oskab täiskasvanu abiga arvestada olemasoleva rahasummaga ostude tegemisel.</p>	<p>Teab, et raha eest saab osta asju ja teenuseid.</p> <p>Oskab sooritada oste erinevates keskkondades (nt pood, kohvik, buss).</p>	<p>Teab, et sarnastel toodetel või teenustel võivad olla erinevad hinnad.</p> <p>Oskab võrrelda toodete hindu, võttes arvesse lisanduvaid kulusid (nt postikulu).</p> <p>Oskab valida soodsama toote, võttes arvesse hindade esitamise erinevaid võimalusi (kilohind, tükihind, 100 g hind, soodushind).</p> <p>Oskab ära tunda ära mõned levinumad petuskeemid ja reklaamitrikid (nt püsimumaksega nõustumine veebiportaalis/mängus).</p>	<p>Oskab analüüsida reklaamtekste ja mõistab, kuidas reklaamid mõjutavad ostuotsuseid.</p> <p>Oskab märgata ja analüüsida oma käitumist seoses reklaamide mõjuga.</p>	<p>Oskab kriitiliselt hinnata ostudega seotud teadete, pakkumiste ja soovitude usaldusväärsust.</p>
Valdkond: EELARVE, FINANTSPLANEERIMINE NING INVESTEERIMINE				
Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium ja kutseharidus
<p>Teab, et eesmärgipärane kogumine eeldab planeerimist.</p> <p>Oskab selgitada suuremate ostude sooritamise võimalusi</p>	<p>Teab, miks on vaja kallimate ostude jaoks raha koguda.</p>	<p>Teab, mis on eelarve.</p>	<p>Oskab arvutada iga kuu säästetud raha põhjal säästu tulevikuväärtust.</p>	<p>Oskab analüüsida oma sissetulekuid ja väljaminekuid ning rahalist seisu.</p>

<p>(kokkuhoid, kogumine, taara tagastus).</p>	<p>Oskab kirjeldada, milliseid vajadusi tuleb arvestada raha kulutades ja säästes.</p> <p>Oskab oma kulutusi lähtuvalt võimalustest planeerida.</p>	<p>Saab aru, et suurema ostu soovi korral tuleb arvestada nii kulusid kui ka tulusid.</p> <p>Oskab koostada isiklikku nädalaeelarvet, arvestades igapäevaseid kulusid.</p>	<p>Oskab seada konkreetseid säästmiseesmärke ja kavandada säästmist.</p> <p>Oskab koostada isiklikku kuueelarvet, arvestades igapäevaseid kulusid.</p> <p>Oskab koostada koduse majapidamise ja pere eelarvet.</p> <p>Oskab koostada ürituste ja reiside eelarvet.</p> <p>Oskab eelarve koostamiseks kasutada tabelarvutusprogramme või rakendusi.</p> <p>Teab, mis on investeerimine.</p> <p>Teab pikaajalise järjepideva investeerimise/säästmise kasulikkust (nt pensioniks säästmine).</p> <p>Teab, mis on kindlustus ja et on olemas vara kindlustamise võimalused.</p>	<p>Oskab koostada isiklikku eelarvet.</p> <p>Mõistab finantsplaneerimise ja säästmise eesmärke ning olulisust.</p> <p>Oskab seada konkreetseid lühija pikaajalisi säästmiseesmärke ja kavandada säästmist, sh rahaline puhver hädaolukordadeks.</p> <p>Oskab teha põhjendatud tarbimisvalikuid, arvestades ostude keskkonnamõju ja mõju isiklikule eelarvele.</p> <p>Kirjeldab pangateenuseid, tuues esile nende võimalusi ja nendega kaasnevaid kohustusi.</p> <p>Oskab hinnata pangateenuste rolli rahaasjade korraldamisel.</p> <p>Mõistab ja oskab analüüsida riski ja tootluse omavahelist seost.</p> <p>Tunneb tähtsamate varaklasside (kinnisvara, võlakirjade ja aktsiate) olemust ja erinevust.</p> <p>Oskab tähtsamaid varaklasse põhiomaduste alusel võrrelda.</p> <p>Saab aru ja oskab kirjeldada, millised eeldused peaksid investeerimisega alustamiseks olema täidetud.</p>
---	---	--	--	--

				<p>Oskab diskuteerida investeerimise eeliste ja puuduste üle.</p> <p>Analüüsib eluaseme üürimise ja ostmise eeliseid ja puudusi.</p> <p>Oskab kirjeldada eluaseme ostuprotsessi ja rahastamisvõimalusi.</p> <p>Teab, kuidas alustada pensioni planeerimisega.</p> <p>Mõistab pensioni varase planeerimise olulisust.</p>
--	--	--	--	--

Valdkond: LAENUD JA KREDIIDI KASUTAMINE

Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium ja kutseharidus
<p>Oskab eristada oma ja võõrast asja.</p> <p>Mõistab, et võõrast asja ei tohi loata võtta.</p> <p>Teab, mida tähendab laenamine.</p> <p>Oskab selgitada oma vastutust asjade hoidmisel ja laenamisel (sh asjade rahaline väärtus).</p>	<p>Eristab raha laenamist ja kinkimist.</p> <p>Saab aru ja oskab selgitada asjade väärtust, mõistab, et võõrast asja ei tohi loata võtta.</p> <p>Mõistab oma vastutust asjade hoidmisel ja laenamisel.</p>	<p>Teab, et raha laenamine on seotud isikliku vastutuse ja riskidega (nt kõrgeid intressid, makseraskused).</p>	<p>Teab raha laenamisega seotud peamisi võimalusi (nt madala intressiga kodulaen) ja riske (nt kõrgeid intressid, makseraskused).</p> <p>Teab, et laenud erinevad intresside poolest.</p>	<p>Argumenteerib, milliste omadustega laenud aitavad jõukust kasvatada ja millised laenud jõukust kahandavad.</p> <p>Mõistab, mida tähendavad makseraskused ja eraisiku pankrot, ning teab, kuidas sellest hoiduda.</p> <p>Selgitab, kuidas laenu intressimäär ja krediidikulukusemäär erinevad ning kuidas neid arvutatakse.</p> <p>Teab, mis on liitintress ja oskab kirjeldada selle rolli investeerimisel.</p>

				<p>Saab aru, millest sõltub erasiku krediivõimekus, ja oskab tuua selle kohta näiteid.</p> <p>Oskab valida laenuvõtteid, kasutab selleks sobivaid võrdlusvahendeid, arvestades intressimäära, inflatsioonimäära, kogumaksumust ja paindlikkust ning korrapäraste tagasimaksete suurust ja tagasimaksmise tõenäosust.</p>
--	--	--	--	--

Valdkond: JÄTKUSUUTLIK MAJANDAMINE

Alusharidus	I kooliaste	II kooliaste	III kooliaste	Gümnaasium ja kutseharidus
<p>Oskab eakohaselt põhjendada oma ostude vajalikkust.</p> <p>Oskab eakohaselt selgitada lihtsamaid säästmise põhimõtteid (elekter, vesi).</p> <p>Julgeb arutada täiskasvanutega raha kasutamist (planeerimata ja kokku leppimata ostud).</p> <p>Oskab küsida raha kasutamisega seotud küsimustes täiskasvanu abi.</p>	<p>Saab aru ja oskab selgitada asjade väärtust.</p> <p>Saab aru ostusoovi pidurdamise põhimõttest.</p> <p>Saab aru vastutustundliku tarbimise alustõdedest (nt kulutan nii palju, kui mul on vaja ja mitte rohkem).</p> <p>Teab, kuidas käituda säästliku tarbijana (nt elekter, toit, kodused esemed ja vahendid).</p>	<p>Teab, et sarnastele toodetele ja teenustele on olemas erineva hinna ja keskkonnasäästlikkusega versioonid.</p> <p>On harjutanud pidurdama oma ostusoovi.</p> <p>Oskab eristada vajadust ja soovi keskkonnasäästliku tarbimise kontekstis.</p> <p>Mõistab säästliku tarbimise ja jätkusuutliku eluviisi väärtust ning käitub seda arvestades.</p>	<p>Teab peamisi põhimõtteid, mille alusel eristada keskkonnasäästlike tooteid teistest toodetest (nt teab, miks eelistada kohalikke tooteid).</p> <p>Oskab hinnata säästliku tarbimise ja jätkusuutlikku eluviisi mõju oma isiklikule elule ja laiemalt ümbritsevale keskkonnale.</p> <p>Mõistab, et hea iseseisev majanduslik toimetulek toetab üldisemat eluga rahulolu.</p> <p>On motiveeritud omandama uusi teadmisi ja oskusi, et oma majanduslikku toimetulekut edendada.</p>	<p>Oskab hinnata, kuidas sissetuleku suurus ja tarbimisvalikud mõjutavad elukvaliteeti nii ühiskonna, keskkonna kui ka üksikisiku tasandil.</p> <p>Oskab eristada rahalist väärtust emotsionaalsetest jt väärtustest.</p> <p>Oskab hinnata elumuutvate sündmuste (abiellumine, laste saamine, õnnetus, surm) mõju finantsplaneerimisele.</p>

Õpiväljundid on väljatöötatud kõikide vanuseastmete kaupa, kuid olulisena on välja toodud, millised pädevuspõhiselt eelkõige käitumise tasemele vastavad väljundid peaksid olema saavutatud põhikooli ehk kohustusliku koolihariduse lõpuks. Põhikooli lõpuks saavutatav pädevuse tase võiks tagada mõistliku rahalise toimetuleku edasises elus ning gümnaasiumi- ja kutsehariduse taseme lõpuks võiks olla saavutatud juba mõnevõrra kõrgem või laiem valdkonna pädevuse tase, nagu alljärgnevalt võrreldes põhihariduse tasemel saavutatuga välja tuuakse.

Põhikooli lõpuks peaksid olema omandatud minimaalsed vajalikud teadmised, oskused ja hoiakud, et õpilane suudaks käitumuslikult mõista ja tegutseda nii, et tema raha ja finantsvara oleks turvaliselt hoitud, ning ta saaks aru ja kasutaks sobivaid finantsteenuseid igapäevaste rahaasjade korraldamiseks. Gümnaasiumi ja kutsehariduse lõpuks peaks käitumine arvestama ka majanduses või finantsturgudel toimuvaid muudatusi ehk saama aru inflatsiooni või majandustsüklite mõjust finantsotsustele.

Tulude ja kulude poolel peaks põhikooli lõpetaja käitumine peegeldama võimekust ja soovi analüüsida olulise finantsmõjuga ostuotsuseid, et teadlikult arvestada ostude vajalikkust ja väärtust ning müüja või teenusepakkuja usaldusväärsust. Gümnaasiumi ja kutsehariduse lõpetaja hindab ka finantsvaldkonna teenuste väärtust ja kasulikkust. Samuti võrdleb ta omavahel finantstoodete ja -teenuste tingimusi, et kasutada neid sobivates situatsioonides ehk siis, kui saadav kasu ületab kaasneva otsese ja kaudse kulu.

Põhikooli lõpetaja analüüsib regulaarselt oma sissetulekuid ja väljaminekuid ning rahalist seisut, koostab järjepidevalt eelarvet ning saab aru investeerimise vajalikkusest. Gümnaasiumi ja kutsehariduse lõpetaja seab lisaks nii lühi- kui ka pikaajalisi finantseesmärke ning omab hoiakut, et juba noorena tuleb koostada finantsplaane ja tegevuskava pikaks perioodiks, sh pensioniks. Tema käitumises peegeldub arusaam ja hoiak, et üheks edasises elus lisisissetulekut andvaks ja muretumat pensioni kindlustavaks tegevuseks on investeerimine, mille puhul tuleb analüüsida ja võrrelda nii potentsiaalset tootlust kui ka riski.

Laenu ja krediidi kasutamise puhul suudab põhikooli lõpetanud vältida ebamõistliku laenu võtmist ja arvestab eelkõige laenuga seotud kulusid. Gümnaasiumi- ja kutsehariduse taseme lõpetaja analüüsib, milline on laenu võtmise kasu ja kaasnev kulu ning kui suurt positiivset või negatiivset mõju avaldab see eelarvele, ning seostab laenuvõtmise kasu ja kulu oma tulude ja kulude planeerimise ja analüüsiga.

Põhikooli lõpetaja teeb jätkusuutlikke tarbimis- ja finantsotsuseid ning omab hoiakut, et iseseisev majanduslik toimetulek toetab üldisemat eluga rahulolu. Gümnaasiumi ja kutsehariduse lõpetaja eristab oma käitumises emotsionaalset väärtust rahalisest väärtusest ning arvestab oma finantskäitumises nii isiklikku kui ka ühiskondlikku jätkusuutlikkust ning on mõistab erinevaid valikuid, mis on mõjutatud emotsionaalsete või inimeste isiklike väärtuste erisustest.

5. Ettepanekud rahatarkuse õpiväljundite rakendamiseks ja edasiarendamiseks

Uuringu käigus läbitöötatud teaduskirjanduse ja riiklike õppekavade analüüsi, tehtud fookusgruupiintervjuude ning valminud õpiväljundite valguses on sõnastatud ettepanekud rahatarkuse õpiväljundite rakendamiseks ja edasiarendamiseks.

Haridustasemeülesed soovitused

Õppekavaarendus

Siinses töös on välja pakutud õpiväljundid, mida võib teiste riikide õppekavade, rahandusekspertide seisukohtade ning uuringu käigus kogutud õpilaste ja õpetajate tagasiside põhjal kokkuvõttes pidada kõige olulisemateks rahatarkuse teemadeks, mida eri haridustasemete õppekavades käsitleda. Õppekavade täiendamisel saab vastavalt väljapakutule seada fookust ja prioriteete rahatarkuse teemade senisest laiamahulisemaks käsitlemiseks. Ka õpilastele pakuvad rahatarkuse teemad üldiselt huvi, nagu on õpetajad intervjuudes välja toonud.

Varasem kirjandus rõhutab rahatarkuse teemade õpetamisel pikaajalisust, piisavat intensiivsust ja integreeritust. Õppekavadesse õpiväljundite lisamisel tuleb leida sobiv tasakaal, kus rahatarkuse temaatika õpetamine läbi kõikide haridustasemete ja -astmete tagab pikaajalisuse. Kuna õppekavade maht seab piiranguid, tuleb hoolikalt läbi mõelda, kuidas tagada piisav intensiivsus. Kui rahatarkuse teemad killustuvad õppeainete või -kursuste vahel, siis ei pruugi üksikute ülesannete lahendamine tagada piisavat intensiivsust, et kinnistada õpilastes vajalikke hoiakuid ja käitumist. Selle vältimiseks võib pakkuda täiendavat rahatarkuse õpet valikainena.

Õpetajate koolitus ja õppematerjalid

Hoiakute ja käitumise kujundamisel on suur roll õpetajatel ning nende oskusel pakkuda lisaks praktilise sisuga ülesannetele ka elulisi näiteid ja eeskju. Kõrgemates kooliastmetes peavad õpetajad suutma seda pakkuda integreeritult mõne õppeaine raames. Praegu koolides töötavate õpetajate ettevalmistus ei pruugi vastata nendele ülesannetele, mida rahatarkuse õpiväljundite laialdasem lisamine õppekavasse seab. Seejuures saab potentsiaalset vajakajäämist kompenseerida õpetajatele suunatud koolituste ja detailsete juhendmaterjalidega. Lisaks saab korraldada programme, mis tooks koolidesse rääkima inimesi, kes saaksid oma käitumisega õpilastele eeskjukuks olla ja kompenseerida seega õpetajate ettevalmistuses valitsevaid lünki.

Siinse projekti käigus on välja töötatud hulk näiteid ja soovitusi ning näidistegevus- ja tunnikavasid. Samuti on süstematiseeritud juba olemasolevaid. Need võivad olla algseks sisendiks ja eeskjukuks, mille abil saab luua juhendmaterjali kõigi väljapakutud õpiväljundite õpetamiseks. Esmalt tasuks õppekavasid rahatarkuse õpiväljunditega täiendada ning seejärel selgub täpsem skoop ja ülesandepüstitus, mille põhjal saab valida sobiva õppematerjali või tellida iga haridustaseme ja kooliastme jaoks lisaõppematerjali ning õpetajatele suunatud detailse juhendmaterjali väljatöötamise.

Koostöö koduga

Rahatarkuse õpiväljundite saavutamine eeldab tihedat koostööd koduga. Eriti oluline on see alushariduses ning I ja II kooliastmes, kus õpiväljundite saavutamine eeldab kogemusi ja võimalusi, mida saab lapsele pakkuda eelkõige kodu.

Lastevanemad on esimesed ja peamised rahatarkuse eeskujud. Kui lastevanemad näitavad ise üles head eeskuju raha kasutamisel, säästmisel, eelarvestamisel ja vastutustundlikul tarbimisel, siis on suurem tõenäosus, et lapsed võtavad need harjumused samuti omaks.

Rahatarkuse õpetamine on tõhusam, kui lastevanemad seda toetavad, räägivad rahast avatult ning aitavad lastel seostada raha väärtuse, teenimise ja kulutamise. Lastevanematel on rohkem võimalusi lapse rahatarkuse õpetamiseks. Nad saavad pakkuda lapsele taskuraha, anda võimaluse teha valikuid raha kasutamisel ning julgustada säästmist ja eelarvestamist. Nii ongi lasteaias ja kooli ülesanne teha rahatarkuse õpetamisel koduga tihedat koostööd, mis võimaldab luua õppeks vajaliku tugisüsteemi. Kui kool ja lastevanemad töötavad rahatarkuse õpetamisel koos, on suurem tõenäosus, et rahatarkuse teema saab pidevat ja terviklikku tähelepanu.

Õpiväljundite saavutus

Siinse projekti käigus välja töötatud õpiväljundeid katsetasid uurimuses osalenud õpetajad, kes andsid tagasisidet nende asja- ja eakohasusele, kuid ei kontrollitud, kas õpilaste rahatarkus arenes. Edaspidi oleks vaja sekkumisuuringutega kontrollida, millised meetodid aitavad rahatarkust arendada ning kuidas õpiväljundite saavutatust hinnata.

Alusharidus

Rahatarkuse õpetamisega on vajalik alustada varakult ja oluline on koostöö koduga. Väljatöötatud õpiväljundeid pidasid projektis osalenud õpetajad väga olulisteks, kuid tõid välja, et oluline on arvestada perede kultuurilist, sotsiaalset ja majanduslikku tausta. Kõikidel lastel ei pruugi olla oma raha ja võimalust selle kasutamist kontrollida, mistõttu on laste kogemused väga erinevad. Samuti ei saa lapsed sõltuvalt vanusest iseseisvalt finantstehinguid teha.

Kodul on laste majanduskäitumises peamine roll ning seega peab rahatarkuse õpetamine olema peres keskne ja peresid toetav. See tähendab koostööd lastevanematega ning õpetaja ülesannet hoida rahatarkuse kujunemisel lastevanemaid põhjalikult kursis käsitletavate teemadega, et lastel oleks võimalik lisaks lasteaias õpitule saada kodus uusi kogemusi ja arutleda nendel teemadel vanematega.

Oluline on rõhutada, et rahatarkust käsitletakse tervikuna: mitte ainult teadmised ei ole olulised, vaid ka oskused, hoiakud ja käitumine. Samuti on tähtis, et rahatarkuse õpetamisel saab kasutada mitmesuguseid meetodeid ning oluline on variatiivsus ja aktiivõpe. Häid tulemusi annavad mängud, koostöine õppimine, projektõpe, lastele erinevate kogemuste ja probleemide lahendamise võimaluste pakkumine, temaatilised vestlused, lastekirjanduse kasutamine ning perede ja kogukonna kaasamine. Kõike seda avab põhjalikult projekti käigus valminud juhendmaterjal.

Edasiste tegevuste käigus on oluline läbi mõelda, kuidas rahatarkuse omandamist hinnata, et saada ülevaade rahatarkusealaste teadmiste, hoiakute ja käitumise kujunemisest.

Projekti käigus tehtud intervjuudest õpetajatega selgus, et õpetajad juba õpetavad eri teemade kaudu rahatarkust, aga ei ole varem seda endale teadvustanud. Kõige efektiivsem on rahatarkuse teemade käsitlemisse kaasata lastevanemaid ja osa õpiväljundeid ongi võimalik saavutada vaid peredega koostööd tehes.

Põhikool

Lisaks õpetaja valmisolekule rahatarkuse õpetamiseks võib rahatarkuse õpiväljundite lõimiseks olla erinev ka koolide valmisolek. Näiteks koolides ja klassides, kus kasutatakse lõimitud õpet või projektõpet või on pikemad, näiteks 75-minutilised tunnid, on õpetajal paindlikkust rohkem. Samuti on suurem valmisolek koolides, kus on juba varem kasutatud Junior Achievementi programmi või muul moel suurem fookus ettevõtlusõppel ja ettevõtlikkusel, mis on rahatarkuse õpiväljunditega tihedalt seotud. Selles valdkonnas on ka varem hulganisti rahatarkusega seotud õppematerjale loodud. Projektis osalenud õpetajad tõid välja, et rahatarkusega seotud õppematerjale on kogunenud niivõrd palju, et rahatarkuse õpetamisega alustaval õpetajal on keeruline orienteeruda, millised materjalid sobiksid teatud vanusegrupile või milliste õpiväljunditega on konkreetsed materjalid seotud. Nende õpetajate jaoks, kes rahatarkuse õpetamisega esimest korda kokku puutuvad, peaksid olemasolevad õppematerjalid olema süsteemselt organiseeritud ja sorteeritavad. Seda soovitusi järgiti ka põhikooli juhendmaterjali koostamisel, kus olemasolevaid õppematerjale, loomulikult mitte kõiki, on soovitatud konkreetselt I, II ja III kooliastme juurde. Samuti on juhendmaterjalid õpetajate tagasiside põhjal esitatud teemaga seotud õppeainete näiteid.

Projektis osalenud õpetajad tõid intervjuudes välja, et aineõpetajatele tuleks teha rahatarkuse õpiväljundite seosed enda ainevaldkonnaga senisest paremini nähtavamaks. Intervjuude käigus leiti ühistes aruteludes arvukalt ülalmainitud seoseid. Seetõttu võiks üheks võimalikuks järgneva etapiks olla ainevaldkondade kaupa kehtiva riikliku õppekava (2023) analüüs, et tuvastada rahatarkuse seostamisvõimalusi. Siinse projekti käigus tehtud analüüs 2011. aasta põhikooli riikliku õppekava alusel saab olla selleks heaks sisendiks. Senise analüüsi alusel saab öelda, et kui matemaatikas ja ühiskonnaõpetuses on seosed rahatarkusega selgemad, siis on (nt Põhjamaade eeskujul) kasutamata ressursse rahatarkuse teemade sidumiseks ning õppematerjalide loomiseks nii loodusõpetuses, töö- ja tehnoloogiaõpetuses ning ka võõrkeelesõppes. Nagu ka õpetajad intervjuudes rõhutasid, aitaks rahatarkuse õpiväljunditega seoste loomine muuta õpet elulisemaks ja seeläbi õppijale huvitavamaks.

Rahatarkuse õpetamiseks on loodud palju õppematerjale, kuid need ei ole tugevalt seotud kõikide õpiväljunditega. Üks suuremat diskussiooni tekitav õpiväljund oli seotud töötamisega. Selle sõnastuseks jäi „teab, et raha teenitakse mitmesuguste tegevustega“. Ühises arutelus tõid mõned õpetajad välja, et põhikooli õpilastega raha teenimisest rääkimise puhul peaks olema fookuses siiski sellise mõtteviisi arendamine, et raha teenitakse tööga, ega ole mõistlik arendada juba varakult arusaamist, et raha saamine peab olema tingimata kerge ja tulema pingutuseta, nii on oht, et kui räägitakse rahast, siis peab rohkem teenima, raha kasvatama. Samas nägi osa õpetajaid siin vastuolu tegeliku eluga, kus raha teenitakse ka tööst erinevate võimalustega, ja seda temaatikat ei saa tööst rääkides eirata. Lisaks rõhutasid õpetajad jätkusuutliku arengu fookuse ja tarbimise vähendamise olulisust seoses rahatarkusega. Sellised õpiväljundid, mis ei ole esmapilgul ehk nii selgelt seostatavad rahatarkusega, võiks seetõttu rakendumist planeerides olla suurema tähelepanu all.

Gümnaasium ja kutseharidus

Kui rahatarkust kui oskust peaks käsitlema kui üldpädevust, mille saavutamine peaks toimuma eri ainete käigus, siis peaksid õpiväljundid olema läbivalt, aineülelised ja lõimitult olema seotud eri õppeainetega.

Gümnaasiumis ja kutsehariduses on kooliti suuremad erinevused kui põhikoolis ning koolidel ja ka õpilastel on rohkem valikuvabadust. See, kas ja millisel määral on konkreetses gümnaasiumis või kutsekoolis rahatarkusel või spetsiaalsetel valikainetel/moodulitel suurem

rõhk, määrab ära selle, kui suures mahus peaks õpiväljundid õppeainetega seotud olema, et rahatarkuse õpiväljundid oleksid kaetud.

Kuigi peamiselt seostatakse rahatarkuse teemade õpetamist matemaatika, ühiskonnaõpetuse või valikaine käigus majandusõpetuse tundidega, ei peaks jääma rahatarkuse õpetamise koorem ainult nende ainete kanda. Gümnaasiumis peaksid kõik õppekavad koos leidma ruumi rahatarkuse teemade kajastamiseks. Võõrkeeleõpe võiks olla üheks keskseks aineks, kus saaks rahatarkusega seonduvat käsitleda. Mõneti on Põhjamaade praktikas võõrkeeletunnid kui ressursid rahatarkuse õpetamiseks esile tõstetud ning ka selle uuringu intervjuude käigus leidsid õpetajad, et see võib olla hea võimalus.

Õpetajate sõnul peaksid rahatarkuse teemade ainetesse integreerimiseks muutuma õppe- ja ainekavad ning üle tuleb vaadata sellest lähtuvalt ainekoormused ja -mahud.

Väga tugeva kitsaskohana, millele tähelepanu pöörata, toodi välja õpetajate puudulikud rahatarkusealased teadmised ja oskused. Selgelt tuleks tegeleda esmalt õpetajate teadmiste, oskuste ja hoiakute kujundamisega, enne kui õpiväljundeid õppekavasse sisse kirjutama hakatakse. Ainult nii tagatakse õpiväljundite praktikasse jõudmine.

Kutsehariduses on gümnaasiumist veel keerulisem siduda rahatarkuse õpiväljundeid üldainetega. Siinses projektis ei õnnestunud kaasata ühtki kutsehariduses üldainete õpetajat. Samas võimaldab programmi „Edu ja tegu“ käigus välja töötatud kohustuslik moodul „Õpitee ja töö muutuv keskkonnas“ sisult väga hästi rahatarkuse õpiväljundite sidumist. Sama toob välja ka eespool mainitud finantskirjaoskuse uuring (CIVITAS AS, 2020). Õpetajate sõnul oleks selleks siiski vaja mooduli maht üle vaadata, kuna praegune maht võimaldab rahatarkuse sidumist väiksemas mahus kui rahatarkuse õpiväljundeid arvestades vajalik oleks. Sisuliselt on see moodul aga väga hea võimalus ja pigem võidaks rahatarkuse temaatikaga laiendamisest.

Õpiväljundeid peeti asja- ja eakohasteks. Samas on kindlasti kitsaskohti, mida peab arvestama. Näiteks töid kutsehariduse fookusgrupis osalevad õpetajad välja, et investeerimisteede käsitlemine jääb õpilastele enamasti kaugeks, sealhulgas pensioniteemad. Selles vanuses ei ole enamasti veel midagi investeerida ja ka pensioniiga tundub olevat kaugel. Samas on suuri huvilisi, seda nii gümnaasiumis kui ka kutsekoolis. Nende teemade üle saab arutleda ja teha harjutusi, kuid kuna seos enda elu ja kogemusega jääb nõrgaks, siis ei pruugi need teadmised omaks saada. Kuigi tööellu jõudes peaks lõpetajad oskama koostada pensioniplaani, on selline õpiväljund siiski enamikule õppijatest saavutamatu ja pensionit puudutav õpiväljund jääb madalamale tasemele.

Õpiväljundite sõnastuse kohta öeldi kutsehariduse intervjuudes, et projekti käigus loodud õpiväljundid on ühelt poolt detailsed, kuid kohati jääb siiski ebaselgeks, mis tasemel peaksid need olema saavutatavad. Kutsehariduses vaadatakse õpiväljundeid kompaktsemalt ja eelistatud on sarnaste teemade koondamine, seega ei oleks õpiväljundite veel täpsemaks lahti kirjutamine lahenduseks. Järgmises etapis tasub saavutatava teadmise või oskuse tase veel selgemalt välja tuua ja viia õpiväljundid mõõdetavale kujule.

KASUTATUD ALLIKAD

- Amagir, A.; Groot, W.; Maassen van den Brink, H. & Wilschut, A. (2018). A review of financial-literacy education programs for children and adolescents. *Citizenship, Social and Economics Education*, 17(1), 56–80. <https://doi.org/10.1177/2047173417719555>
- Amagir, A.; Groot, W.; Maassen van den Brink, H. & Wilschut, A. (2019). SaveWise: The design of a financial education program in the Netherlands. *Citizenship, Social and Economics Education*, 18(2), 100–120.
- Arro, G.; Jaani, J.; Loogma, K.; Malleus, E.; Titov, E.; Toding, M.; Täks, M. & Venesaar, U. (2018). Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine Eestis. <https://xn--ettevtluspe-jfbe.ee/ettevotlikkuse-ja-ettevotlusoppe-susteemne-arendamine-eestis/>
- ASIC (Australian Securities and Investments Commission). (2014). MoneySmart Teaching. Teacher guide for teachers of primary and secondary students. Melbourne, Australia. www.moneysmart.gov.au/media/528357/mst_teacher_guide_with_ncflf.pdf
- Bae, K.; Jang, G. Y.; Kang, H. G. & Tan, P. (2022). Early Financial Education, Financial Literacy, and Gender Equity in Finance*. *Asia-Pacific Journal of Financial Studies*, 51(3), 372–400. <https://doi.org/10.1111/ajfs.12378>
- Berti, A. & Bombi, A. S. (1981). *The Child's Construction of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Birbili, M. & Kontopoulou, M. (2015). Financial Education for Preschoolers: Preparing Young Children for the 21st Century. *Childhood Education*, 91(1), 46–53. <https://doi.org/10.1080/00094056.2015.1001670>
- Blue, L. E. & Grootenboer, P. (2019). A praxis approach to financial literacy education. *Journal of Curriculum Studies*, 51(5), 755–770. <https://doi.org/10.1080/00220272.2019.1650115>
- Blue, L. & Brimble, M. (2014). Reframing the expectations of financial literacy education: Bringing back the reality. *Jassa - the Finsia Journal of Applied Finance*, 1, 37–41.
- Borden, L. M.; Arias, W., Jr.; Bosch, L.; Casper, D.; Faber, K. M.; Hawkey, K. R., . . . Bracamonte Wiggs, C. (2013). Financial readiness for youth: A review of the literature and programs in the United States. Tucson, AZ: The Arizona Center for Research and Outreach, University of Arizona. <https://reachfamilies.umn.edu/sites/default/files/rdoc/Financial%20Readiness%20for%20Youth.pdf>
- Bosshardt, W. (2016). The development and promotion of financial literacy standards: Establishing standards in the United States. In C. Aprea, E. Wuttke, K. Breuer, N. K. Koh, P. Davies, B. Greimel -Fuhrmann, & J. S. Lopus (Eds.), *In-ternational handbook of financial literacy* (pp. 163). Singapore: Springer Singapore.
- Brown, N. & Ferguson, K. (2017). Teaching Financial Literacy With Max and Ruby. *Childhood Education*, 93(1), 58–65. <https://doi.org/10.1080/00094056.2017.1275239>
- Bruhn, M.; de Souza Leão, L. & Legovini, A. (2013). *The impact of high school financial education: Experimental evidence from Brazil*. World Bank Policy Research Working Paper, 6723. Washington, DC: World Bank.

- Bruhn, M.; de Souza Leão, L. & Legovini, A. (2016). The impact of high school financial education: Evidence from a large-scale evaluation in Brazil. *American Economic Journal: Applied Economics* 8(4): 256–295.
- Cedefop (2017). Spotlight on VET Norway. https://www.cedefop.europa.eu/files/8117_en.pdf
- Civitta Eesti AS. (2020). *Finantskirjaoskuse kujundamise võimaluste analüüs Eesti üldharidus- ja kutsekoolides*. Uuringu algataja: Rahandusministeerium.
- Clarke, C. (2015). Learning to fail: resilience and the empty promise of financial literacy education. *Consumption Markets & Culture*, 18(3), 257–276. <https://doi.org/10.1080/10253866.2014.1000315>
- Claxton, N. (2008). Using deliberative techniques to teach financial literacy. New York, NY: International Debate Education Association. https://books.google.ee/books/about/Using_Deliberative_Techniques_to_Teach_F.html?id=iiB-zUYtXPMC&redir_esc=y
- Collins, J. M. & Odders-White, E. (2015). A framework for developing and testing financial capability education programs targeted to elementary schools. *Journal of Economic Education*, 46(1), 105–120. <https://doi.org/10.1080/00220485.2014.976325>
- Curriculum for the compulsory school, preschool class and school-age educare*. (2019). Re <https://www.skolverket.se/download/18.31c292d516e7445866a218f/1576654682907/pdf3984.pdf>
- Curriculum for the Compulsory School, Preschool Class and School-Age Educare 2011. Revised 2018. (2011). *Skolverket*. <https://www.skolverket.se/download/18.31c292d516e7445866a218f/1576654682907/pdf3984.pdf>
- Curriculum for the Preschool*. Lpfö 18. (2018). <https://www.skolverket.se/download/18.6bfaca41169863e6a65d897/1553968298535/pdf4049.pdf2019>
- Dopfer, K. (2004). The Economic Agent as Rule Maker and Rule User: Homo Sapiens Oeconomicus. *Journal of Evolutionary Economics*, 14 (2): 177–195.
- Drever, A. I.; Odders-White, E.; Kalish, C. W.; Else-Quest, N. M.; Hoagland, E. M. & Nelms, E. N. (2015). Foundations of financial well-being: Insights into the role of executive function, financial socialization, and experience-based learning in childhood and youth. *Journal of Consumer Affairs*, 49(1), 13–38. <https://doi.org/10.1111/joca.12068>
- ELI/OECD-INFE täiskasvanute finantspädevuse raamistik (2022). The Commission and OECD-INFE. https://finance.ec.europa.eu/publications/commission-and-oecd-infe-publish-joint-framework-adults-improve-individuals-financial-skills_en
- Euroopa Komisjon (2022). National Education Systems: Sweden. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/sweden/teaching-and-learning-upper-general-and-vocational-secondary>
- Financial Education Planning framework 3-11 years: Spend it, save it, give it, get it?* (n.d.). 1–8. <https://www.young-enterprise.org.uk/wp-content/uploads/2019/01/FINANCIAL-EDUCATION-PLANNING-FRAMEWORK-3-11-ONLINE-2020.pdf>
- Finansinspektionen (2022, October 24). *We supervise the financial markets*. <https://www.fi.se/en/about-fi/>
- Frenken, R. & Folcher, D. P. R. (Eds.). (2020). *Financial Literacy Playbook for Europe*.

- Friedline, T. (2015). A developmental perspective on children's economic agency. *Journal of Consumer Affairs*, 49(1), 39–68. <https://doi.org/10.1111/joca.12062>
- Gallagher, M.; Hares, T.; Spencer, J.; Bradshaw, C. & Webb, I. (1993). The nominal group technique: a research tool for general practice? *Fam Pract.* 10(1), 76–81. doi: 10.1093/fampra/10.1.76. PMID: 8477899.
- Gold, L. A. (2022). Financial literacy in the Ohio K–2 classroom: a mixed methods study. *Education 3-13*, 50(6), 722–736. <https://doi.org/10.1080/03004279.2021.1905018>
- Goyal, K. & Kumar, S. (2020). Financial literacy: A systematic review and bibliometric analysis. *International Journal of Consumer Studies*, 45(1), 80–105. <https://doi.org/10.1111/jjcs.12605>
- Grohmann, A.; Kouwenberg, R. & Menkhoff, L. (2015). Childhood Roots of Financial Literacy. *Journal of Economic Psychology*, 51(3), 114–133. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2015.09.002>
- Gümnaasiumi riiklik õppekava. (2011). Riigi Teataja I, 14.01.2011, 2. <https://www.riigiteataja.ee/akt/123042021011>
- Henager, R. & Kabachi, M. J. (2022). Financial education in schools. In G. Nicolini & B. J. Cude (Eds.), *The Routledge Handbook of Financial Literacy* (pp. 187–204). Essay, Routledge.
- Jayaraman, J. D.; Jambunathan, S. & Adesanya, R. (2019). Financial literacy and classroom practices among early childhood and elementary teachers in India and the US. *Education 3-13*, 47(6), 746–759. <https://doi.org/10.1080/03004279.2018.1533030>
- Jones, A. P. (2010). Supporting personal finance education in primary schools on Merseyside, Vol. 1. Liverpool, England: Faculty of Health and Applied Social Sciences, Liverpool John Moores University. https://www.ljmu.ac.uk/Faculties/HEA/HEA_docs/CAB_and_Primary_Schools_Report_13_September_2010.pdf
- Kaiser, T. & Menkhoff, L. (2017). Does Financial Education Impact Financial Literacy and Financial Behavior, and If So, When? *The World Bank Economic Review*, 31(3), 611–630. <https://doi.org/10.1093/wber/lhx018>
- Kaiser, T. & Menkhoff, L. (2020). Financial education in schools: A meta-analysis of experimental studies. *Economics of Education Review*, 78, 101930. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2019.101930>
- Kikas, E. (2008). Tunnetusprotsesside areng. Rmt. *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas*. (Toim. Kikas, E.). Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kikas, E. (2010). Tunnetusprotsessid ja nende arengulised iseärasused. Kikas, E. (Toim.). *Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes* (17–60). EV Haridus- ja Teadusministeerium.
- Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava. (2008). Riigi Teataja I, 2008, 23, 152. Retrieved from: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13351772>
- Lefrançois, D.; Ethier, M. & Cambron-Prémont, A. (2017). Making 'good' or 'critical' citizens: From social justice to financial literacy in the Québec education program. *Journal of Social Science Education*, 16(4), 28–37.
- Mandell, L. & Klein, LS. (2009). The impact of financial literacy education on subsequent financial behavior. *Journal of Financial Counseling and Planning* 20(1): 15–24.

- McCarthy, J. & Pugliese, A. (2015, October 16). Two in Three Adults Worldwide Are Financially Illiterate. Gallup. <https://news.gallup.com/poll/186680/two-three-adults-worldwide-financially-illiterate.aspx>
- MDESE (Massachusetts Department of Elementary and Secondary Education). (2018). History and Social Science Framework, Grades Pre-Kindergarten to 12. In *Massachusetts Curriculum Framework – 2018*. <http://www.doe.mass.edu/frameworks/hss/2018-12.pdf>
- National Core Curriculum for Early Childhood Education and Care. (2018). Finnish National Agency for Education. ISBN 978-952-13-6593-5.
- National Core Curriculum for Pre-Primary Education. (2014). Finnish National Board of Education. ISBN 978-952-13-6262-0.
- Ng, S. H. (1983). Children's Ideas about the Bank and Shop Profit: Developmental Stages and the Influence of Cognitive Contrasts and Conflict. *Journal of Economic Psychology*, 4 (3): 209–221.
- Norra riiklik õppekava [Kunnskapsløftet]. (2020). *Udtanningsdirektoratet*. <https://sokeresultat.udir.no/finn-lareplan.html?fltypefiltermulti=Kunnskapsl%C3%B8ftet%202020&praakmaalform=Engelsk>
- OECD (2020), PISA 2018 Results (Volume IV): Are Students Smart about Money?, PISA, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/48ebd1ba-en>
- OECD (2016). OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. OECD, Paris. www.oecd.org/finance/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-Financial-Literacy-Competencies.pdf
- OECD. (2015). *National strategies for financial education: OECD/INFE Policy Handbook*.: <https://www.oecd.org/finance/National-Strategies-Financial-Education-Policy-Handbook.pdf>
- OECD. (2014). PISA 2012 Results: Students and Money: Financial Literacy Skills for the 21st Century (VI), PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208094-en>
- OECD INFE Guidelines on Financial Education in Schools. (2012). <https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/2012%20Schools%20Guidelines.pdf>
- Opintopolku (2022). Key competences for lifelong learning. <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/ammattillinen/5975580/tekstikappale/5976075>
- Otto, A. (2013). Saving in childhood and adolescence: Insights from developmental psychology. *Economics of Education Review*, 33, 8–18. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2012.09.005>
- Põhikooli riiklik õppekava. (2011). *Riigi Teataja* I, 14.01.2011, 1. <https://www.hm.ee/en/national-curricula-2014>
- Rahatark Eesti: Eesti elanike rahatarkuse edendamise strateegia aastateks 2021–2030. (2021). <http://financeestonia.ee/wp-content/uploads/2021/06/Eesti-elanike-rahatarkuse-edendamise-strateegia-aastateks-2021-2030.pdf>
- Raijas, A (2022). Financial Literacy and Financial Education in Northern Europe. In Nicolini, G., Cude, B.J. (Eds.). *The Routledge Handbook of Financial Literacy*. New York: Routledge.

- Remud, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276–295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>
- Retsinformation. (2020). Bekendtgørelse om krav til udformning af eux-forløb (Eux-kursuste disainimise nõuded). <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2020/1599>
- Retzmann, T. & Seeber, G. (2016). Financial education in general education schools: A competence model. In C. Aprea, E. Wuttke, K. Breuer, N. K. Koh, P. Davies, B. Greimel -Fuhrmann, & J. S. Lopus (Eds.), *International handbook of financial literacy* (pp. 9). Singapore: Springer Singapore.
- Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, Article 101860. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860>
- Sherraden, M. S.; Johnson, L.; Guo, B. & William, E., III. (2011). Financial capability in children: Effects of participation in a school-based financial education and savings program. *Journal of Family Economic Issues*, 32, 385–399.
- Silinskas, G., Ahonen, A.K. & Wilska, T.A. (2021). *Financial literacy among Finnish adolescents in PISA 2018: the role of financial learning and dispositional factors. Large-scale Assess Education*, 9, 24. <https://doi.org/10.1186/s40536-021-00118-0>
- Skolverket (2022). Handels-och administrationsprogrammet. <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-annen-i-gymnasieskolan/gymnasieprogrammen>
- SNAE. (2011b). Curriculum for the upper secondary school. *Stockholm: Skolverket*. www.skolverket.se
- SNAE. (2011c) Syllabus. Social studies. Upper secondary school. *Stockholm: Skolverket*. www.skolverket.se
- SNAE. (2011a). Curriculum for the compulsory school system, the pre-school class and the leisure-time centre 2011. *Stockholm: Skolverket*. www.skolverket.se
- Soome Pank (2021). *Proposal for a national strategy to promote financial literacy in Finland*. <https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/17858/Talousosaamisen-strategia-EN.pdf>
- Taani laste- ja haridusministeerium (2022). Indhold og tilrettelæggelse på tekniske eux-forløb. [Tehniliste eux kursuste sisu ja korraldus.] <https://www.uvm.dk/erhvervsuddannelser/uddannelser/eux/eux-paa-tekniske-erhvervsuddannelser>
- The Framework Plan for the Content and Tasks of Kindergartens*. (2017). <https://www.udir.no/contentassets/3dae050ed4fb4fce9f53e6efb8cf9275/framework-plan-for-kindergartens2-2017.pdf>
- The strenghtened pedagogical curriculum. Framework and content. (2020). Ministry of Children and Education. https://emu.dk/sites/default/files/2021-03/8077%20SPL%20Hovedpublikation_UK_WEB%20FINAL-a.pdf
- Toomela, A. (2017). *Minu ise areng: inimlapsest inimeseks*. Väike Vanker.
- Totenhagen, C. J.; Casper, D. M.; Faber, K. M.; Bosch, L. A.; Wiggs, C. B. & Borden, L. M. (2015). Youth Financial Literacy: A review of key considerations and promising

- delivery methods. *Journal of Family and Economic Issues*, 36(2), 167–191.
<https://doi.org/10.1007/s10834-014-9397-0>
- Walstad, W. B.; Rebeck, K. & MacDonald, R. A. (2010). The effects of financial education on the financial knowledge of high school students. *Journal of consumer Affairs*, 44(2), 336-357.
- Webley, P. & Plaisier. Z. (1998). Mental Accounting in Childhood. *Children's Social and Economics Education*, 3 (2): 55–63.
- Veide, E.; Mäesepp, H.; Sidoruk, I. & Kirch, L. (2021). *Vinks-Vonks 1. Avastab ja seikleb. Haridus- ja Noorteamet, Haridus- ja Teadusministeerium.*
- Whitebread, D. & Bingham, S. (2013). Habit formation and learning in young children. London, England: The Money Advice Service.
www.moneyadviceservice.org.uk/en/static/habit-formation-and-learning-in-young-children

LISAD

LISA 1. Uurimisinstrumendid

Lisa 1.1. Osalusdisainisessioonid eksperdigruppidega

Intervjueeritavad: gümnaasiumi- ja kutsehariduse õpetajad

Eesmärk: seniste praktikate kaardistamine ja sisend õpiväljundite väljatöötamiseks

Fookusgrupiintervjuu küsimused

Rahatarkuse mõiste

Mis on sinu arvates rahatarkus? Milles see väljendub?

Senine praktika

Milliseid rahatarkuse valdkonnad ja millal leiavad käsitlemist?

- Millistes ainetes?
- Millistes teemades?
- Miks käsitletakse neid teemasid?

Seos õppekavaga

Mis on rahatarkuse õpetamisel aluseks?

- Kust ja kas tulevad õpitulemused/väljundid?
- Kas ja mil moel neid eesmärgistatakse?
- Kas rahatarkus kajastub mingil moel kooli/lasteaia õppekavas? Kuidas?

Metoodikad

- Milliseid meetodeid kasutatakse rahatarkuse õpetamisel?
- Milliseid materjale kasutad rahatarkuse õpetamisel?

Ootused ja vajadused

- Mida õpetajad vajavad, et rahatarkuse teemasid õppeprotsessi integreerida?
- Kust nad on oma teadmised rahatarkuse kohta saanud? Koolitused jne.

Mida peaks õppija/laps oskama rahatarkusest?

Lisa 1.2. Rocca al Mare koolis läbiviidav pilootuuring tegevusuuringuna

Aluseks tehnilise kirjelduse lähteülesanne:

- milliseid rahatarkusega haakuvaid teemasid ja mis hetkel käsitleda tuleks, et õpilastel endil säiliks huvi ning teemakäsitus ei jääks liiga lihtsaks või keeruliseks.

ning meie uuringu eesmärk:

- rahatarkuse õpiväljundite sõnastamine

ning

- ootuste ja väärtuste teooria.

Võrdlusinstrumendiks:

- Euroopa Komisjoni ja OECD ühine finantspädevuse raamistik täiskasvanutele: https://ec.europa.eu/info/publications/220111-financial-competence-framework_en

Pilootuuringu uurimisküsimused:

- Milliseid „ELI/OECD-INFE täiskasvanute finantspädevuse raamistiku“ pädevusi Rocca al Mare koolis toimivas valikaines arendatakse?
- Milliseid meetodeid pädevuste arendamisel rakendatakse?
- Milline on õpilaste hinnang käsitletavate teemade olulisusele ning keerukusastmele?

Tegevused ja meetodika

1. Uurijapäeviku pidamine (Kember, 2000)

Eesmärk: oma tegevuse dokumenteerimine ja seosed finantspädevuse raamistikuga

Iga tunni puhul kaardistatakse:

- Käsitlemisel olevad teemad: milliseid teemasid käsitletakse?
- Kasutatavad meetodid: mida ja kuidas teeb õpetaja? Mida ja kuidas teevad õppijad?

Iga tunni järgi analüüsitakse:

- Käsitletu seos „ELI/OECD-INFE täiskasvanute finantspädevuse raamistiku“ pädevustega: milliste pädevustega läbiviidud tunnis tegeleti?

2. Õppijate tagasisideküsimustik

Eesmärk: õppijate tagasiside käsitletavatele teemadele ja tegevustele

Iga tunni lõpus kogutakse tagasisidet.

Hinnangu võiks anda neljapunktilisel skaalal: 1 – ei ole nõus, 2 – pigem ei ole nõus, 3 – pigem olen nõus, 4 – olen nõus.

Käsitletavat teemat kolmes aspektis:

- Olulisus
- Huvi

- Raskusaste

Näide:

1. Palun hinda neljapunktisel skaalal (1 – ei ole oluline, 2 – pigem ei ole oluline, 3 – pigem on oluline, 4 – on oluline), kui **olulised on sinu jaoks teadmised** tunnis käsitletud teemadest.

Tunnis käsitletud teemad	1 – ei ole oluline	2 – pigem ei ole oluline	3 – pigem on oluline	4 – on oluline
Bruto- ja netotulu erinevus				
Kulude ja tulude tasakaal				
Pere-eelarve koostamine				
jne				

2. Palun hinda neljapunktisel skaalal (1 – ei ole kasulik, 2 – pigem ei ole kasulik, 3 – pigem on kasulik, 4 – on kasulik), kui **kasulikud on sinu jaoks** need teadmised **sinu igapäevaelus**.

Tunnis käsitletud teemad	1 – ei ole kasulik	2 – pigem ei ole kasulik	3 – pigem on kasulik	4 – on kasulik
...				

3. Palun hinda neljapunktisel skaalal (1 – ei ole huvitav, 2 – pigem ei ole huvitav, 3 – pigem on huvitav, 4 – on huvitav), kui **huvitavad** on tunnis käsitletud teemad.

Tunnis käsitletud teemad	1 – ei ole huvitav	2 – pigem ei ole huvitav	3 – pigem on huvitav	4 – on huvitav
Bruto- ja netotulu erinevus				

Kulude ja tulude tasakaal				
Pere-eelarve koostamine				
jne				

4. Palun hinda neljapunktisel skaalal (1 – ei saanud aru, 2 – pigem ei saanud aru, 3 – pigem sain aru, 4 – sain aru), kui **hästi said aru** tunnis käsitletud teemadest.

Tunnis käsitletud teemad	1 – ei saanud aru	2 – pigem ei saanud aru	4 – pigem sain aru	5 – sain aru
Bruto- ja netotulu erinevus				
Kulude ja tulude tasakaal				
Pere-eelarve koostamine				
jne				

Lisa 1.3. Fookusgruupiintervjuu – tagasiside õpiväljunditele ja sisend piloteerimise etappi (põhikooli näidis)

Intervjuu eesmärk. Välja selgitada:

- kas/kuivõrd on õpiväljundid eakohased, õppekavasse sobituvad, rahatarkuse mõttes olulised vastavas vanuseastmes;
- millised õppeained seostuvad õpiväljunditega kõige rohkem ja kuidas saaks rahatarkuse arengut õppetöö käigus toetada.

Intervjuul osalejad täidavad tabeli enne intervjuu algust (sh panevad kirja, mis aine õpetajad nad on ja mis kooliastmes). Intervjuu käigus küsitakse täpsustavaid küsimusi tabeli vastuste ja võimalike meetodikate kohta.

Küsimuste tabel

Alljärgnevalt on esitatud rahatarkust puudutavad õpiväljundid *põhikooli esimeses/teises/kolmandas astmes*, mille eesmärk on arendada õpilaste rahatarkust eakohaselt ning vastavalt sellele, et „**rahatarkus on teadmiste, oskuste ja käitumise kogum, mis on vajalik, et teha rahaasjades arukaid otsuseid, mis tagavad isikliku ja ühiskondliku heaolu**“ (uuringu käigus sõnastatud rahatarkuse definitsioon).

Palun vasta iga õpiväljundi juures:

1. Kas õpiväljund on eakohane põhikooli I/II/III kooliastme lõpuks?
2. Kas see õpiväljund sobib olemasolevasse õppekavasse (nt kas/kuivõrd on õpiväljund saavutatav, arvestades ülejäänud õppekava sisu)?
3. Kuivõrd on õpiväljund rahatarkuse mõttes oluline põhikooli I/II/III kooliastme lõpuks?
4. Millises õppeaines saaks vastavat rahatarkuse teemat õpetada (või juba õpetatakse)?
5. Kas praegu seda teemat õpetatakse?

I kooliaste Õpiväljund	Eakohane	Õppekavasse sobiv/teostatav	Rahatarkus e mõttes oluline	Väljundiga seotud õppeaine	Kas praegu õpetatakse
1. Õpilane mõistab, millised rahaühikud on käibel, ning saab aru nendevahelistest seostest (nt mitmest sendist koosneb euro).	Jah / Ei	Jah / Ei	1. Ei ole oluline 2. Nii ja naa 3. On oluline		Jah / Ei
2. Saab aru vastutustundliku tarbimise alustõdedest (nt kulutan nii palju, kui mul on vaja ja mitte rohkem).					
3. Mõistab elektri kasutamise ja selle säästmine põhimõtet (nt kustutab tuled selles ruumis, kus parasjagu ei viibi).					
4. jne					

Intervjuu küsimused

Küsimused eespool oleva tabeli kohta, et saada vastustest ülevaade:

- Millised õpiväljundid ei ole eakohased (ja miks)?
- Mida ei saa õppekavasse lisada, mis ei tundu olevat teostatav (ja miks)?
- Mis ei ole rahatarkuse mõttes oluline (ja miks)?
- Millised õppeained seostusid õpiväljunditega kõige rohkem?

Küsimused metoodikate kohta

- Milliste meetoditega õpiväljundite arengut toetaksite või toetate?
- Millised õpiväljundid nõuaksid kõige rohkem lisaega, et neid ühendada olemasoleva õppekavaga?
- Millist lisatuge oleks õpetajatel vaja, et nende õpiväljundite arengut toetada (koolitused, materjalid)?

LISA 2. Ülevaade Eesti riiklikes õppekavades olevatest rahatarkusele suunatud õpiväljunditest

Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava (2008)

Eesti koolieelse lasteasutuse riikliku õppekava (2008) järgi on lasteaia ülesanne koostöös perega toetada laste mitmekülgset ja järjepidevat arengut. Lasteaia lapsed läbiviidav õppe- ja kasvatustegevus toetab lapse kehalist, vaimset, sotsiaalset ning emotsionaalset arengut, mille tulemusel mõistab laps ümbritsevat keskkonda, oskab käituda eetiliselt ning tal kujuneb algatusvõime. Õppimine lasteaia toimub mängu ning lõimitud õppe- ja kasvatustegevuste kaudu.

Õppekavas oleva õpikäsituse järgi on laps aktiivne õppija, keda kaasatakse tegevustesse ning suunatakse tegema valikud ja tehtud analüüsima. Samuti peaksid õppe- ja kasvatustegevused võimaldama lapsel seostada uusi kogemusi ja teadmisi varasematega ning kasutada neid uutes olukordades ja tegevustes.

Õppekava üldoskuste eri valdkonnad toetavad rahatarkuse teema käsitlemist, kuid eraldi seda välja toodud pole. Õppekava järgi saavad lapsed mängus loovalt rakendada oma kogemusi, teadmisi ja muljeid ümbritsevast maailmast ning täita eri rolle. Tunnetus- ja õpioskuste valdkonna all on välja toodud, et kooliminevad lapsed saavad aru seostest (hulk, põhjus, tagajärg) ning tajuvad esemeid, sündmusi ja nähtusi tervikuna. Sotsiaalsete oskuste valdkonnas on välja toodud, et koolieelikud mõistavad oma-võõras-ühine tähendust, ning enesekohaste oskuste valdkonnas, et lapsed on võimelised algamata mängu ja tegevusi ning erinevates olukordades sobivalt käituma.

Matemaatika valdkonnas on kõige enam otseselt seoseid finantsoskustega, näiteks on õpiväljundina sõnastatud, et laps näeb matemaatilisi seoseid igapäevatoimingutes ja eristab enim kasutatavaid raha- ja mõõtühikuid ning teab, kuidas ja kus neid kasutatakse. Samuti oskab liita ja lahutada viie piires ning loendada 12 piires. Teistes valdkondades otseselt rahatarkusega seotud eesmärgid või teemasid eraldi välja toodud pole, kuid õpetajal on võimalik koos lastega valida valdkonna temaatika lapse igapäevaelust ja teda ümbritsevast keskkonnast ning seostada väljundid konkreetse valdkonna oskustega. Valdonna „Mina ja keskkond“ üheks õpiväljundiks on, et kooliminevad lapsed väärtustavad keskkonda hoidvat ja keskkonnahoidlikku mõtteviisi ning on teadlikud eri ametitest. Teistes valdkondades võib leida kaudseid seoseid finantsoskustega. Näiteks on keele ja kõne valdkonnas märgitud, et kooliminev laps edastab oma mõtteid suulises kõnes ning on omandanud esimesed lugemis- ja kirjutamisoskused. Kunsti valdkonnas oskab laps leida ümbritseva vaatlemisel erinevaid detaile, objekte ja nendevahelisi seoseid ning kujutab ümbritsevat vabalt valitud viisil.

Põhikooli riiklik õppekava (2011)

Rahatarkust ei ole küll põhikooli riiklikus õppekavas (2011) defineeritud, kuid läbi kõikide kooliastmete käsitletakse teemasid, mis on rahatarkusega otseselt seotud.

Esimese kooliastme ainevaldkondade seas leidub rahatarkusele suunatud õpiväljundeid kõige enam matemaatikas, sotsiaalainetes ja loodusainetes. Matemaatikas on otseselt välja toodud, et 3. klassi lõpuks peaks õpilane teadma, millised rahaühikud on käibel ja millised on nende rahaühikute seosed. Lisaks on esitatud õpiväljundid, mis võiksid üldisemalt seostuda

rahatarkuse temaatikaga. Näiteks arvutamisoskused, nagu arvude liitmine, lahutamine, korrutamine ja jagamine peast saja piires; samuti liitmine ja lahutamine kirjalikult 10 000 piires.

Sotsiaalainete alla kuuluvas inimeseõpetuses on välja toodud otseselt rahatarkusega seotud õpiväljundid, kus I kooliastme lõpuks õpilane selgitab asjade väärtust; oskab eristada oma ja võõrast asja ning mõistab, et võõrast asja ei tohi loata võtta; teab, et raha eest saab osta asju ja teenuseid ning et raha teenitakse tööga; mõistab oma vastutust asjade hoidmisel ja laenamisel; selgitab, milleks kasutatakse raha ning mis on raha teenimine, hoidmine, kulutamine ja laenamine; kirjeldab, milliseid vajadusi tuleb arvestada taskuraha kulutades ja säästes; planeerib oma kulutusi. Samuti on rõhutatud, et õpilane peaks saama aru rikkuse ja vaesuse kontseptsioonist.

Loodusõpetuses on I kooliastme õpiväljunditena esile tõstetud vastutustundlikku ja keskkonda hoidvat tarbimist ning elektri säästmist. Mingil määral on rahatarkust puudutatud ka tehnoloogia valdkonnas, milleks on I kooliastme puhul tööõpetus. Õppekavas on rõhutatud, et kolmanda klassi lõpetanud õpilane peaks aru saama materjalide säästmise kontseptsioonist ja olema võimeline planeerima koduse majapidamise eelarvet.

Teises kooliastmes on rahatarkusega seonduvaid õpiväljundeid õppekavas pigem vähe, välja arvatud ühiskonnaõpetus, kus on järgmised õpiväljundid: teeb vahet vajadustel, soovidel ja võimalustel; teab, kuidas raha teenitakse ja millest koosneb pere eelarve; oskab kulutusi tähtsuse järjekorda seada, koostada eelarvet oma taskuraha piires ning oma aega plaanida; teab internetipanga ja pangakaardi (PIN-koodi) turvalise kasutamise reegleid. Mujal rahatarkust seotud ei ole.

Kaudseid seoseid võib tuua välja aga rohkem.

Matemaatikas võiks rahatarkusega siduda järgmised teemad: protsent, osa leidmine tervikust, aritmeetiline keskmine, naturaalarvude ümardamine ja võrdlemine.

Sotsiaalainetest on inimeseõpetuse õpiväljundid selles kooliastmes seotud eelkõige tervise, suhete ja enda isiksusliku arenguga. Kaudselt võiksid olla seotud ka hoolivuse, aususe, õigluse ja vastutustunde väärtustamine ning tõhusate sotsiaalsete oskuste kirjeldamine igapäevaelus: üksteise aitamine, jagamine, hoolitsemine ja koostöö. **Ajalooga** on kaudselt rahatarkusega seotud õpiväljundid, kus õpilane seletab ja kasutab kontekstis selliseid mõisteid nagu „varanduslik ebavõrdsus“. Samuti võib rahatarkust siduda õpitulemustega, mis suunavad kirjeldama inimeste eluolu ja ühiskonnakorraldust minevikus eri riikides ja piirkondades. **Tehnoloogias** võimaldaksid rahatarkusega sidumist järgnevad õpiväljundid: õpilane teab väljendite „kõlblik kuni“ ja „parim enne“ tähendust; õpilane käitub keskkonnahoidliku tarbijana; õpilane oskab valida erinevaid kaupu ja oma valikut põhjendada. Samuti toidu valmistamise ja hügieeni õpitulemustega: „kasutab mõõtenõusid ja kaalu ning oskab teisendada mahu- ja massiühikuid. Õppesisu vaadates on see praegu seotud otseselt tervisliku toitumise oskusega ja kaudselt keskkonnahoiuga, kuid mitte rahatarkusega. **Eesti keele ja kirjanduse** valdkonnas otsesed seosed praegu puuduvad, kuid kaudselt võimaldaksid eesti keele õpitulemused rahatarkust käsitleda (nt SMS-laenu reklaamid): õpilane loeb ja mõistab eakohaseid õpi- ja elutarbelisi ning huvivaldkondade tekste; õpilane võrdleb tekste, esitab küsimusi ja avaldab arvamust, teeb tekstist lühikokkuvõtte (nt reklaamid, tarbetekstid seotuna rahatarkusega). **Võõrkeelte** ainevaldkonna fookuses on selles kooliastmes igapäevaeluga seonduv, nii võiks õppesisu vaadates mingil määral olla käsitletud rahatarkus teemades „Igapäevaelu. Õppimine ja töö“: tervislik eluviis ja toitumine, suhtlemine teeninduses, turvalisus; õpioskused ja harjumused, edasiõppimine ning kutsevalik.

Kolmandas kooliastmes on rahatarkusega seonduvad õpiväljundid eelkõige sotsiaalainete ainevaldkonna all, milles tuuakse välja vastutustundlikku ja säästlikku tarbimist, eelarve koostamist, bruto- ja netopalka, maksustamise põhimõtteid, tööturu eri aspektide teadmist ning paljude muude mõistete teadmist (nt riiklikud ja kohalikud maksud, ühishüve, sotsiaalne turvalisus, vaesus, sotsiaalkindlustus, sotsiaaltoetus, tööturg, bruto- ja netopalk, laen, investering, tarbijakaitse).

Tarbimisega seonduvat käsitletakse ka tehnoloogia ainevaldkonnas, kus õpilane õpib koostama eelarvet, tunneb tarbija õigusi ja kohustusi, kasutab ressursse keskkonda säästvalt ja jätkusuutlikult. Matemaatikas õpitakse III kooliastmes laenudega seotud kulutusi ja ohte ning protsendi kasutamist igapäevaelus. Loodusainetes pööratakse tähelepanu jätkusuutlikkuse väärtustamisele.

Riiklikus õppekavas on läbi eri ainevaldkondade rõhutatud säästlikku ja jätkusuutlikku tarbimist, kuid mitu olulist rahatarkuse aspekti on välja toodud ainult märksõnadega (nt vaesus, sotsiaalkindlustus, sotsiaaltoetus, bruto- ja netopalk, laen, investering), mis ei ole tõenäoliselt piisav, et toetada õpetajate tegevust rahatarkuse õpetamisel.

Gümnaasiumi riiklik õppekava (2011)

Eesti gümnaasiumi riiklikus õppekavas (2011) puudub rahatarkuse kursus, kuigi eri õppeainetes, nagu matemaatika, ühiskonnaõpetus või ka geograafia, arendatakse rahatarkuse jaoks olulisi teadmisi ja oskusi. Samas puuduvad sisuliselt nendes õppeainetes rahatarkust puudutavad õpiväljundid.

Laia matemaatika kursuste hulgas puudutab vaid valikkursus „Majandusmatemaatika elemendid“ õpiväljundite või teemadena rahatarkusega seotud arvutusi (rakenduslikud protsentarvutused hinna või maksuarvutuste puhul, liitintressi arvutus) või mõisteid (inflatsioon, reaalpalk, puhastulu jms). Kitsa matemaatika puhul puuduvad rahatarkuse temaatikaga seonduvad õpiväljundid täielikult.

Ühiskonnaõpetuses leiavad õppekavas äramärkimist ülevaate omamine nüüdisaegse majanduse toimimismehhanismidest ning tarbijaõigustega seotud probleemide lahendamine, mis haakuvad rahatarkusega pigem kaudselt. Otseselt seostub rahatarkusega inimeseõpetuse õppeaines perekonnaõpetuse kursusel eelarve koostamist puudutav õpiväljund. Geograafia õppeaine puutub majandusega kokku peamiselt majandusgeograafia vaatenurgast ega käsitلة otseselt rahandusega seotud teemasid ega õpiväljundeid. Võõrkeeleõppes võivad õpilased kokku puutuda majanduse või rahatarkuse teemadega vaid juhul, kui õpetaja toob sisse õpiväljundite saavutamiseks vastavaid näiteid, mis puudutavad näiteks võõrkeelsete teabeallikate kasutamist või võõrkeele rakendamiseks teatud valdkonna teadmiste seostamisel.

Samas on gümnaasiumi õppekavas olemas valikaine „Majandus- ja ettevõtlusõpe“, mis jaguneb omakorda kaheks kursuseks (majandusõpetus ja ettevõtlusõpetus) ning millel on kattuvusi rahatarkusega.

Kohustuslikus aines **ühiskonnaõpetus** on rahatarkusega seotud kaks õpiväljundid, mille kohaselt oskab õpilane kursuse lõpus koguda majanduslikku teavet, sh meediast, seda kriitiliselt hinnata, süstematiseerida ja kasutada ning teab ja kasutab kontekstis mõisteid „SKT“, „inflatsioon“ ja „tarbijahinnaindeks“.

Perekonnaõpetuse kursusel on rahatarkusega seotud õpiväljund, mille kohaselt on õpilane kursuse lõpus teadlik tarbija ja oskab koostada perekonna eelarvet, arvestades pere võimalusi ja pereliikmete vajadusi.

Kursusel on majanduse ja rahatarkusega lähemalt seotud õppesisuks majanduse sektorid; makromajanduse põhinäitajad: sisemajanduse kogutoodang, eelarvetasakaal, inflatsioon, tarbijahinnaindeks; impordi-eksporti tasakaal; riigi välisvõlg; laenu- ja laenuriskid; investeerimine ja aktsiad; pensionifondid.

Majandus- ja ettevõtlusõppe valikaine sõnastab üldised õpiväljundid, mille kohaselt õppeaine lõpus õpilane seletab ja kasutab majanduse põhimõisteid ning teab tänapäeva turumajanduse põhimõtteid. Samuti saab aru, et tarbimise eelduseks on inimeste vajadused, oskab tarbida säästlikult; plaanib ning koostab isiklikku ja pere eelarvet, analüüsib eelarve piiranguid; teab, et raha on üldtunnustatud maksevahend, väärtuse mõõdupuu ja kogumisvahend, võrdleb laenudest saadava kasu ning kaasnevate kulutuste ja riskide vahet; teab üksikisiku ja ettevõtte kohustusi riigi ees, analüüsib ettevõtte rolli turumajanduses ning seletab ettevõtete põhitüüpide erinevusi; hindab Eesti majanduse arengusuundi ja võimalusi, teab rahvusvahelise majanduse eesmärgi ning tähtsust maailma globaliseerumisel.

Majandusõpetuse kursusel on rahatarkusega seotud õpiväljundid, mille kohaselt kursuse lõpus õpilane tunneb kodumajapidamiste ressursside ja isiklike oskuste tähtsust toimetuleku eeldusena ning teab inflatsiooni ja deflatsiooni põhjusi ning arutleb nende tagajärgede üle. Samuti tunneb kindlustuse olemust ja kindlustuse pakutavaid teenuseid ning tähtsamate väärtpaperite (võlakirjade ja aktsiate) olemust ning erinevust, selgitab väärtpaperituru tegevust ja tähtsust riigi majanduses.

Rahatarkusega lähemalt seotud õppesisuks on järgnev: isiklik ja pere eelarve, eelarve piirangud. Tarbija, säästlik tarbimine. Palgad. Maksud ja maksed. Valuuta, valuutaturg, valuutakurss. Kommertspankade pakutavad teenused. Hoiustamine ja laenamine, riskid. Kindlustus ja kindlustuse pakutavad teenused. Väärtpaperid: võlakirjade ja aktsiate olemus ning erinevus. Väärtpaperiturg ja selle mõju majandusele. Inflatsioon, deflatsioon. Tarbijahinnaindeks. Ettevõtte õiguslikud vormid Eestis. Fiskaal- ja monetaarpoliitika. Eesti maksupoliitika. Majanduse tsüklilisus. Pangandussüsteem, keskpang ja kommertspankad, nende ülesanded ja roll raharingluses.

Ettevõtlusõpetuse kursusel on rahatarkusega seotud õpiväljundid, mille kohaselt teeb õpilane kursuse lõpus vahet püsi- ja muutuvkulude vahel, tunneb raamatupidamise aluseid ning oskab pidada lihtsat majandusarvestust.

Rahatarkusega on aines seotud järgmine õppesisu: bilanss. Kasumiaruanne. Aktiva, passiva, kasum, kahjum, amortisatsioon. Põhivara, käibevara, kohustused.

Kokkuvõttena võib öelda, et riiklikus õppekavas käsitletakse mõningal määral rahatarkust valikainete tasandil ning kohustuslike õppeainete tasandil rahatarkusega seonduvad õpiväljundid ja temaatiline käsitlemine puudub. Rahatarkuse kui oskuse tagamiseks peaks gümnaasiumitasandil pöörama suuremat tähelepanu õpiväljundite integreerimisele kohustuslikesse õppeainetesse.

Kutsehariduse riiklikud õppekavad

Kutsekeskhariduse õppekava koostatakse kutseharidusstandardi ja vastava riikliku õppekava alusel (kutseõppeasutuse seadus) ning kehtestatakse haridus- ja teadusministri määrusega. Rahatarkusega seotud õpiväljundid on Eesti kutseõppe riiklikes õppekavades seotud peamiselt matemaatiliste, aga ka infotehnoloogiliste pädevustega. Erialade õppekavades ja põhiõpingute

moodulites on rahatarkusega seotud väljund, et õppija kasutab oma matemaatikateadmisi nii erialaselt kui ka elus edukalt toimetulekuks.

Analüüsitud riiklikes õppekavades on matemaatikamoodulis (maht, 5 EKAP) neli rahatarkust toetavat õpiväljundit. Programmi „Edu ja tegu“ käigus töötati 2017. aastal kutseõppe tasemetele 2–5 välja mitu **ettevõtlusõppemoodulit**, mida kutseõppeasutused saavad lülitada kooliõppekavadesse.

Neljanda taseme kutseõppes on ettevõtlusõppe baasmooduli alusel loodud spetsialiseerumise moodulid järgmistele ettevõtluse valdkondadele: tootmisettevõtlus, loomeettevõtlus ja teenindusettevõtlus. Ettevõtlusõppe mooduleid võib lülitada kutsehariduse õppekavadesse valikmoodulitena või lõimituna põhiõpingute moodulitesse.

Alates 2021/2022. õppeaastast on kõigis riiklikes õppekavades uus põhiõpingute moodul „Õpitee ja töö muutuv keskkonnas“, mille maht on 5 EKAP. Mooduli õpiväljunditest kolm sisaldab kaudselt rahatarkusega seonduvat pädevust, viidates ettevõtlikkusele. Seega on rahatarkus välja toodud sisuliselt, kuid mitte konkretiseeritud õpiväljunditena, see on olemas analüüsitud õppekavade matemaatikamoodulis ja uues põhiõpingute moodulis „Õpitee ja töö muutuv keskkonnas“. Rahatarkuse õpiväljundid on olemas ettevõtluse moodulis.

Lisa 3. Soome õppekava haridusastmeti

Alusharidus. Alushariduse õppekava koosneb kahest osast (National Core Curriculum for Pre-Primary Education, 2014; National Core Curriculum for Early Childhood Education and Care, 2018), millest esimene kehtib 6–7-aastastele lastele (aasta enne kooli) ja teine kuni 6-aastastele lastele. Üldjoontes tuginevad mõlemad õppekavad samadele alustele ja väärtustele. Soome eelkooliharidus on eesmärgipärane. Peamine eesmärk on edendada laste arengu- ja õppimistingimusi ning koostöös vanematega tugevdada laste sotsiaalseid oskusi ja tervet enesehinnangut mängu ja positiivse õpikogemuse kaudu. Alusharidus kuni 6-aastastele lastele on mitme ülesandega ühiskondlik teenus, mille eesmärk on edendada laste terviklikku kasvu, arengut ja õppimist koostöös vanematega. Alusharidus edendab laste võrdõiguslikkust ja võrdsust ning hoiab ära nende sotsiaalse tõrjutuse. Alushariduses omandatud teadmised ja oskused tugevdavad laste osalust ja aktiivset tegutsemist ühiskonnas. Lisaks toetab alusharidus lastevanemaid laste koolitamisel ning võimaldab neil töötada või õppida. Alushariduses lähtutakse õpetamisel viiest kompetentsivaldkonnast: mõtlemine ja õppimine; kultuuriline kompetents, suhtlemine ja eneseväljendus; enese eest hoolitsemine ja igapäevaeluga toimetulek; mitmikkirjaoskus ning info- ja kommunikatsioonitehnoloogia; osalus ja kaasamine. 6–7-aastastele lastele mõeldud õppekavas on kuus läbivat kompetentsivaldkonda: mõtlemine ja õppimine; kultuuriline kompetents, interaktsioon ja eneseväljendus; enese eest hoolitsemine ja igapäevaeluga toimetulek; mitmikkirjaoskus; informatsiooni ja kommunikatsioonitehnoloogiate kompetents; osalus ja kaasamine. Rahatarkust ega finantskirjaoskust mõistetena ei ole mainitud kummaski õppekavas, kuid seda saab käsitleda nii mõtlemise ja õppimise kui ka mitmikkirjaoskuse ja info- ja kommunikatsioonitehnoloogia valdkonnas.

Põhiharidus. PISA 2018. aasta rahatarkuse uuringus osales 20 riiki ja Soome 15-aastaste õpilaste rahatarkuse tulemus oli Eesti järel teisel kohal (OECD, 2020). Täpsem PISA tulemuste analüüs näitas, et Soomes oli koolis antav finantsharidus positiivselt seotud õpilaste rahatarkusega, kuid vanematega rahaasjadest rääkimine ei seostunud õpilaste rahatarkusega või seostus sellega negatiivselt. Rahatarkuse kõige tugevamad positiivsed ennustajad olid motivatsioonilistest näitajatest võistluslikkus ja meisterlikkusele suunatus ning lisaks efektiivsete õpistrateegiate kasutamine ja allikakriitilisus (Silinskas *et al.*, 2021). Soomes hakati rahatarkuse arendamise täpsemat riiklikku strateegiat koostama 2020. aasta alguses (Soome Pank, 2021). Koolihariduses planeeritakse rahatarkust arendada koostööprojektide kaudu, kuhu kaasatakse kooliväliseid koolitajaid nii õpilastele kui ka õpetajatele (Soome Pank, 2021). Rahatarkuse täpsemaks uurimiseks ja selle arendamisvõimaluste väljaselgitamiseks on Soomes käimas projekt DigiConsumers (<https://digiconsumers.fi/>, projekti kestus 2019–2025).

Soome riikliku õppekava järgi kestab põhikool üheksa aastat (õpilased vanuses 7–16) ning see on jagatud kolmeks astmeks: klassid 1–2, 3–6 ja 7–9. Matemaatikas õpitakse rahatarkuse arengut toetavaid oskusi (nt loendamine ja hulkade mõistmine I kooliastmes, protsendid ja funktsioonid II ja III kooliastmes), kuid otseselt rahatarkust nende valdkondade juures ei rõhutata. Jätksuutlik tarbimine on läbivalt oluline kõikides kooliastmetes. Rahatarkust tuuakse rohkem esile sotsiaalainetes, mis on II ja III kooliastmes. Teise kooliastme sotsiaalainetes õpitakse isiklike rahaasjade korraldamist ning vastutustundlikku ja jätkusuutlikku tarbimist igapäevastes olukordades. Lisaks käsitletakse raha teenimist, kulutamist ja säästmist. III kooliastmes jätkatakse sotsiaalainetes isiklike rahaasjade planeerimise teemaga ning lisaks õpitakse eri ametite ja karjääriplaneerimise kohta. Koduse majapidamise ainevaldkonna all käsitletakse täpsemalt raha kasutamist majapidamises ja sellega seoses vastutustundlike otsuste tegemist.

Gümnaasium. Pärast kohustusliku 9. klassi lõpetamist saab Soomes iga noor valida, kas minna keskkooli (kestab kolm aastat) või kutsekooli. Rahatarkuse või eraisiku rahanduse ainet gümnaasiumi õppekavas ei ole, rahandusteemasid kaetakse valikulises võõrkeele suunitlusega õppeaines „Võõrkeeled tulevastes õpingutes ja töömaailmas“, kohustuslikus majanduse õppeaines ning samuti kohustuslikus õppeaines „Edasised õpingud, töömaailm ja tulevik“.

Aine „Võõrkeeled tulevastes õpingutes ja töömaailmas“ kirjelduses on välja toodud eraisiku rahandust puudutav – töömaailma siseneva noore isiklike rahaasjade juhtimine. Täpsemat infot õpiväljundite ja õpilase teadmiste nõuetele ainekava ei sisalda.

Majandusaine on ühiskonnaõpetuse alamkategorias. Ühiskonnaõpetuse kategooria kirjeldus ainekavas (see osa, mis puudutab eraisiku rahandust) väljendab õpilaste heaolupädevust, tugevdades nende oskusi oma elu ja rahaasjade korraldamisel. Majandusaine eesmärkides on kirjas, et õpilane oskab teha põhjendatud finantsotsuseid ning juhtida ja planeerida oma isiklike rahaasju.

Õppeaine „Edasised õpingud, töömaailm ja tulevik“ on juhendava nõustamise alamkategorias. Selles aines antakse õpilastele nõu ja suuniseid, kuidas pärast kooli lõppu toimida edasistes õpingutes ja tööelus ning kuidas karjääri üle ehitada. Isiklike rahaasjade juhtimine on aine üks sisupunktidest, aga midagi täpsemat selle kohta kirjas ei ole.

Kutseharidus. Soome kutsehariduses saab eristada kolm tasandit: *vocational upper secondary qualification, further vocational qualification, specialist vocational qualification*. Esimene neist on kutsekeskhariduse tase.

Soome kutsehariduse süsteemi uuendati 2018. aastal ja sellega seoses tehakse ka praegu õppekavades muudatusi. Kutsehariduses rõhutatakse kompetentsipõhist lähenemist. Võtmepädevused (*key competences*) ei ole enam eraldi osa kutseharidusest, vaid integreeritud kõikidesse kutsehariduse oskuste nõuetesse ja hindamiskriteeriumitesse. Õpilasi hinnatakse kompetentside saavutamise järgi, sh on õpingute alguses võimalik kasutada VÕTA-t, ning õppima peab asuma seda, mis õpingute alguses kompetentside hindamise käigus puudu leiti olevat.

Ükski elukestva õppe võtmekompetents ei nimeta konkreetselt rahatarkust, kuid nii ettevõtlikkus, matemaatika kui ka sotsiaal- ja kodanikupädevus on seotud rahatarkusega. (Opintoploku, 2022)

Õppeaine „Sotsiaalse ja tööelu kompetentsid“ ([*Yhteiskunta-ja työelämäosaaminen*](#)) on kohustuslik kõikidele kutsehariduse õppekavadele ja selles on mitmeid viiteid rahatarkusele.

See aine jaguneb omakorda väiksemateks mooduliteks, mille õpiväljunditest saab järgmisi seostada rahatarkusega:

- Moodul „Ühiskonnas ja kodanikuna tegutsemine“. Õpilane tunneb ja oskab kasutada ühiskonnas pakutavaid teenuseid, saab aru enda õigustest ja kohustustest tarbijana, käitub vastutustundliku tarbijana ja omandab tarbijaküsimustes vajalikku teavet.
- Moodul „Oma rahaasjade planeerimine ja rahaasjadega seotud riskide hindamine“. Õpilane hindab ja tuvastab oma finantsolukorda mõjutavaid tegureid, jälgib oma sissetulekuid ja kulusid, planeerib ooste, võrdleb erinevaid rahastamisvõimalusi, seab isiklikud finantseesmärgid, näeb ette oma rahaasju mõjutavaid riskitegureid erinevates elusituatsioonides

- Moodul „Ettevõtlikkus ja ettevõtlus“ (*Yrittäjyys ja yrittäjämäinen toiminta*) on rohkem seotud ettevõtlusõppega, mille puhul õpilane mõistab äritegevuse olulisust ühiskonnas, tegutseb kliendikeskselt ja säästlikult, mõistab oma tegevuse olulisust töökogukonna osana, oskab välja pakkuda äriidee, võttes arvesse klientide vajadusi, leida ettevõtte asutamist toetavad võtmeteenused ja infoallikad, selgitada välja äriidee elluviimiseks vajalikud võrgustikud, hinnata äriidee, elluviimise finantstingimusi, hindab enda võimalusi ettevõtjana tegutsemiseks, selgitab välja äritegevusega kaasnevad riskid ja võimalused.

Lisaks sellele on kohustuslik aine ka „Matemaatika ja selle rakendused“ ([*Matematiikka ja matematiikan soveltaminen*](#)), mille üks õpiväljund on „teeb finantsmatemaatilisi arvutusi (kulud, tulud, intress, laenud, maksud)“.

Lisa 4. Rootsi õppekava haridustasemeti

Alushariduse õppekava (Curriculum for the Preschool, 2018) kehtib kuni 6-aastastele lastele ning on väärtuspõhine, milles on kesksel kohal mäng ja väärtustatakse säästva arengu põhimõtteid (majanduslikus, sotsiaalses ja keskkonnaalases mõttes). Finantsharidusele sellel perioodil eraldi tähelepanu ei pöörata, kuid alusharidus peaks andma lastele võimaluse matemaatika abil oma keskkonda uurida ja kirjeldada ning igapäevaprobleeme lahendada. Lasteaia ülesanne on toetada laste huvi säästva arengu ja ühiskonnaelus aktiivse osalemise vastu. Õppekavas on õpioskustena välja toodud mitu oskust, mida saab seostada finantskirjaoskusega (nt oskus kasutada matemaatikat enda ja teiste tõstatatud probleemide uurimiseks, nende üle mõtisklemiseks ja erinevate lahenduste proovimiseks; arusaam suuruste, järjekorra, arvude põhiomadustest; arusaam sellest, kuidas inimeste igapäevaelus tehtavad valikud võivad säästvale arengule kaasa aidata). Töötajate (õpetajate) ülesanne on tagada lastele võimalused, kus nad saaksid oma ideid ja mõtteid läbi mängu ja vestluste arendada.

Eelkooli klassi (eelkooli) (Curriculum for the compulsory school, preschool class and school-age educare, 2018) ülesanne on laste uudishimule tuginedes arendada 6–7-aastaste laste huvi matemaatika vastu ja selgitada, kuidas matemaatikat erinevates olukordades kasutada.

Alushariduses ei sätesta analüüsitud õppekava rahatarkuse temaatikat konkreetsete õpiväljundite ja tegevuste tasandil. Õppekavas käsitletut (väärtused, õppekava fookus, õpioskused, õpikäsitlus jne) on võimalik aga rahatarkuse temaatikaga mitmeti siduda. Samas on oluline alustada rahatarkuse süsteemse õpetamisega juba eelkoolieas, et kujundada tugev alus rahatarkuse oskustele ja teadmistele ning vältida hilisemaid väärarusaamu ja halba finantskäitumist (Birbili & Kontopoulou, 2015; Borden *et al.*, 2013; Grohmann *et al.*, 2015; Amagir *et al.*, 2018; Bae *et al.*, 2022). Rahatarkuse õpetamisel on oluline koostöö koduga, et kodu ja lasteasutuse saaksid koos toetada lapse terviklikku arengut. Rahatarkuse teemade käsitlemisel on tähtis variatiivsus ja aktiivõpe, et pakkuda lapsele võimalust eakohase, koostöise, mängulise ning kogemustel põhineva õppe kaudu saada esmased teadmised ja oskused.

Põhihariduse riikliku õppekava (Curriculum for the Compulsory School, Preschool Class and School-Age Educare, 2011) kohaselt loetakse õpilast koolikohustuslikuks vanuses 6–16. I kooliastme (alla kuulub 1.–3. klass (vanus 6–9), II kooliastmes 4.–6. klass (vanus 10–13) ning III kooliastmes 7.–9. klass (vanus 14–16)). Õppekavas on rahatarkusega seonduvalt välja toodud, et ainevaldkonnas „Kodu ja tarbijaõpingud“, mida õpetatakse nii I kui ka II kooliastmes, peab lapsel kujunema arusaam säästlikust tarbimisest. Ainevaldkonna õpetus hõlmab ka algelist laenuõpetust ning õpilasel peaks II kooliastme lõpuks olema kujunenud teadmine, kuidas isiklikku raha säästa. Olulist rõhku pannakse ka sellele, et õpilased omandaksid esmased teadmised reklaamist. III kooliastme lõpuks on samas ainevaldkonnas õpilane omandanud teadmised selle kohta, kuidas saab kaupu veebi vahendusel osta ja millised tagajärjed sellega kaasnevad. Samuti on õpilane omandanud sügavamad teadmised laenamisest ja krediidi kasutamisest ning sellega seonduvatest tagajärgedest. Riikliku õppekava kohaselt peaks põhikooli lõpus õpilane üldiselt aru saama reklaamipsühholoogiast ning oskama hinnata kaupade kvaliteeti ja hinda.

Matemaatika ainevaldkonnas puudub I kooliastmes otsene seos rahatarkuse õpiväljunditega. Pigem õpetatakse üleüldist elementaarset arvutusoskust ja loogikat, mis toetab rahatarkuse edaspidist omandamist. II kooliastmes on matemaatikas rahatarkust käsitletud pigem kaudselt, kus õpilastele õpetatakse murdarvude ja erinevate proportsioonide kontseptsioone.

III kooliastme matemaatikas rahatarkuse õpetamine otseselt puudub. Rõhk on üleüldisel protsentide õpetusel ja igapäevaelu loogikaprobleemide lahendamisel.

Loodusteaduslike ainete bioloogia, geograafia, keema ja füüsika puhul puudub otsene rahatarkuse õpetus. Küll aga esinevad mõningad kaudsed seosed rahatarkusega, nagu näiteks III kooliastme keemias, kus õpilasel kujundatakse teadmised sellest, kuidas energiat jätkusuutlikult kasutada ning kuivõrd olulise tähtsusega on materjalide ümbertöötlemine.

Rootsi riiklikus õppekavas on I, II ja III kooliastmes rahatarkust veel käsitletud kodanikuõpetuse valdkonnas. Õpilastele antakse ülevaade riigis valitsevast tervishoiusüsteemist ja kohalikest levinumatest ametitest. Õpilasel kujundatakse teadmine, et igale ametile vastab palk ning erinevate teenuste ja toodete eest peab kodanik tööga teenitud palga eest tasuma.

Alates 2015. aastast on Rootsis kasutusele võetud riiklik finantsariduse strateegia, mille sihtrühmaks on lisaks täiskasvanutele ka kooliealised lapsed (OECD, 2015). Rootsi koolides õpetatakse isiklike rahaasjade põhitõdesid esimesest klassist kuni keskkoolini programmi „Finansinspektionen“ (Finantsinspeksioon) kaudu. Programmi eesmärk on tegeleda haridusprojektidega, mis on seotud finantsküsimumustega, mille kaudu õpetatakse lapsi orienteeruma igapäevastes rahaasjades. Näiteks katsetavad mängijad mitmeid ametid erineva palgaga ja otsustavad, kui palju nad kulutavad toidule, eluasemele ja muudele valdkondadele (Finansinspektionen, 2022). Finantskirjaoskuse praktiline rakendamine ning eesmärkide ja definitsioonide tõlgendamine on jäetud Rootsis õpetajatele, kellel on valikuvabadus õppekava raames ise otsustada, kas ja millisel määral nad finantskirjaoskust õpilastele edasi annavad (SNAE, 2011a, 2011b, 2011c).

Gümnaasiumi riiklik õppekava. Rootsis on kohustuslik lõpetada 9. klass ja pärast seda saab valida, kas minna gümnaasiumisse (kestab kolm aastat) või kutsekooli. Gümnaasiumitasemel tuleb valida suunitlus (18 erinevat). Kuus suunitlust (majandus, kunst, loodusteadused, humanitaarteadused, sotsiaalteadused ja tehnoloogiaprogramm) on sellised, mille läbimisel on kõik kriteeriumid ülikooli astumiseks täidetud. Ülejäänud 12 suunitlust on sellised, mille läbimisele tuleb lisaks võtta rootsi ja inglise keele kursusi, kui on soov edasi minna ülikooli. Need 12 suunitlust on rohkem praktilist laadi (ehitus, hotellindus/turism, transport/logistika jne) ja lisaks teoreetilistele teadmisele saavad õpilased väga palju praktikat nii koolis kui ka juba tulevaste tööandjate juures.

Eraisiku rahaasju on käsitletud ühiskonnaõpetuses ja matemaatikas. Ühiskonnaõpetuses õpitakse isiklike rahaasju (sh leibkonna tulud, kulud, varad ja kohustused), tarbijaõigusi, tarbimise seoseid vajaduste ja ressursidega ning sotsiaal-majanduslike muutuste mõju isiklikele rahaasjadele. Matemaatikakursusi on kolm ja nendes on kokku üks lause, mis viitab isiklike rahaasjade teema käsitlemisele: „Isiklike rahaasjade, ühiskonnaelu ja muude ainete rakendustega seotud matemaatiliste probleemide lahendamine“. Samuti on viide eelarvestamise meetodite õpetamisele.

Õppekavas sisaldub teatud hulgal rahatarkuse õpiväljundeid, mis paigutuvad enamasti kas matemaatika või ühiskonnaõpetuse õppeainesse ning detailsemaid teemasid kaetakse majandusõpetusega seotud õppeainetes. Rootsis on gümnaasiumiõpingute vältel õpilastel vabadus valida erialaspetsiifiline õppesuund. Matemaatika, ühiskonnaõpetuse ja (rakendusliku) võõrkeele õppeainetes käsitletavat rahatarkust puudutavad teemad katavad pigem elementaarsel tasemel teatud pädevusi, näiteks eelarve koostamist, tarbimiskäitumist või laenuoodete võrdlemist. Üldisi majandusteadmisi puudutatakse enamasti kas ühiskonnaõpetuses või siis juba rohkem majandus- ja rahandusteemadele spetsialiseerunud majandusõpetuse (või sarnase nimega) õppeaines.

Kutsehariduse õppekavad. Rootsis on kolmeaastased kutsekeskhariduse programmid, milles eristatakse kaht rada: koolipõhine ja õpipoisiõppe rada. Koolipõhisel rajal on 15% õppest töökohal (ettevõtetes), õpipoisirajal minimaalselt 50%.

Need õppijad, kellel on kindlates moodulites (matemaatika, rootsi keel, inglise keel) piisaval tasemel tulemused, saavad võimaluse asuda edasi õppima kutsekõrghariduses (*higher vocational education*).

Kutsehariduse 4. tasemel on järgmised õppekavad: laps ja puhkus; ehitus ja paigaldus; elekter ja energia; masinad ja transport; äri ja haldus; käsitöö; hotell ja turism; tööstustehnika; loodusvarad; restoran ja toit; kinnisvara hooldus; hooldus ja ravi. (Euroopa Komisjon, 2022)

Kutsekeskhariduse õppekavadel toimub õpe rootsi keeles (Skoleverket, 2022). Kõikides kutsekeskhariduse programmides on kohustuslikud järgmised ained: rootsi keel või rootsi keel teise keelena, inglise keel, matemaatika, loodusteadused (*natural sciences*), sotsiaalteadused (ühiskonnaõpetus, religioon ja ajalugu), kehaline kasvatus ja tervis (*physical education and health*). Samad ained on ka gümnaasiumiõppekavades, rahatarkust on neist kahes: sotsiaalteadused ja matemaatika (vt ka gümnaasiumi õpiväljundite analüüs).

Google translate abi kasutades võib leida, et osas õppekavades on lisaks eespool nimetatud gümnaasiumi üldkursustele (*courses in common subjects* alajaotuses) ka ettevõtluskursus (õppekavades *business and administration, hotel and tourism, handicraft, natural resources*). Ettevõtluskursuse (*entrepreneurship*) õpiväljundites on sees projekti eelarve planeerimine.

Rootsis on rahatarkus seotud eelkõige gümnaasiumi kohustuslike ainetega, kutsehariduses on see eelkõige erialaga seonduvalt.

Lisa 5. Taani õppekava haridustasemeti

Alushariduse õppekava (The strengthened pedagogical curriculum. Framework and content, 2020) kehtib kuni 6-aastastele lastele ja toetab turvalise õpikeskkonna loomisega laste heaolu, õppimist, arengut ja kujunemist, sh laste uudishimu, pealehakkamist ja enesehinnangut. Õppekavas on sõnastatud, et mängimine on laste jaoks hädavajalik ja kõiges tuleb lähtuda lapsest. Rõhku pööratakse just keskkonnast lähtuvalle kasvatusel, lisaks füüsilisele ja psühholoogilisele keskkonnale on tähtsal kohal ka esteetiline ümbrus. Lastele tuleb võimaldada kogeda üksteise mõju, kaasvastutust, üksteise mõistmist ja demokraatiat. Õppekava valdkonnad on jaotatud kuueks: igakülgne isiklik areng; sotsiaalne areng; suhtlemine ja keel; keha, meeled ja liikumine; loodus, õuesõpe (õueelu) ja loodusnähtused; kultuur, esteetika ja kogukond. Rahatarkust eraldi õppekavas välja toodud pole, kuid seda saab seostada nii lapse isikliku arengu kui ka kogukonnaga.

Põhiharidus. Taani on üks riikidest, kus juba 2007. aastal Taani parlamendi juurde loodud spetsiaalse üksuse (Money and Pension Pank) koordineerimisel on jõutud rahatarkus põhikooli õppekavadesse integreerida (OECD, 2015). Rahatarkusega seotud õpiväljundid (*Common Objectives*) on põhikooli (*primary school and lower secondary school*) õppekavas sotsiaalainete ja matemaatika ainekavadesse sisse kirjutatud ja õpitulemuste saavutamist kontrollitakse riiklike eksamitega pärast 3., 6. ja 9. klassi. Sotsiaalteaduste õpetajad on koolitatud ja võimelised õpetama õpilastele personaalse rahatarkuse seoseid majanduse, tarbijakäitumisega ja enda finantsolukorraga (OECD, 2015). Finans Denmark korraldab Taanis igal aastal 13–16-aastastele õpilastele rahanädalat (Pengeugen) ja rahateemalist viktoriini, mille jooksul suunatakse koolidesse finantssektorist külalisõpetajaid (Frenken & Folcher, 2020). Finans Denmark vastutab ka õppematerjalide iga-aastase uuendamise eest, õppematerjale loovad Taani Matemaatikaõpetajate Liitu kuuluvad õpetajad. Taanis vastutab finantshariduse eest Taani haridusministeeriumi finantsjärelevalveasutus (DFSA), kes koondab finantsharidusega seotud materjale eri platvormidele, sh Instagram ja Facebook (Raijas, 2022). Haridusministeerium ja rahandusministeerium on koondanud ja loonud koolidele kasutamiseks ka spetsiaalse veebilehe SKAT pa skoleskemaet (<https://skat.dk/skole.aspx?oid=2244663>).

Taanis kestab põhikool kümme aastat, lapsed lähevad meie mõistes eelkooli 6-aastaselt, millele järgnevad 1.–9. klass. Koolikohustus põhikoolis kestab eelkoolist 9. klassini. Eristatakse riigikooli (*Folkeskole*) ja erakooli, mida reguleerivad erinevad seadused (Ministry of Children and Education). Eristatakse 1.–6. klassi (*primary education*) ja 7.–9. klassi (*lower secondary*). Õppekava on detailne, kuid kättesaadav taanikeelsena.

1.–6. klassini on rahatarkusega mingis osas seotud matemaatika õpiväljundid, mis on integreeritud matemaatikas arendatavate kompetentside sisse, näiteks tuuakse välja, et arvutamise seotud ülesanded võivad sisaldada ostmist, eelarve koostamist ja allahindlusi. Statistika ja tõenäosusega ülesanded saavad sisaldada ülevaadet klassiõpilaste taskurahast. Käsitöö ja disain õpingutes on ühe eesmärgina kirjas, et õpilane peab omandama arusaama ressursidest, keskkonnast ja säästvast arengust seoses materjalide käsitlemisega. Lisaks peab õppeaine tugevdama õpilase uuenduslikku mõtlemist ja ettevõtlikkust. Selles vanuseastmes on rahatarkusega seotud veel toiduteadmiste aine (*food knowledge*), kus on öeldud, et õpilane peab suutma teadmistele tuginedes teha kriitiliselt reflekteeritud toiduvalikuid, arvestades aastaega, toidu päritolu, tervislikkust, tootmismeetodit ja jätkusuutlikkust.

7.–9. klassini on rahatarkusega seotud õpiväljundid peamiselt matemaatika ja sotsiaalainete õppekavades. Matemaatikas on välja toodud intresside, laenude ja säästude arvutamine, eelarve koostamine. Samuti keskendutakse sotsiaalainetes oma finantside planeerimisele, aga ka vastutustundlikule ja teadlikule tarbimisele. Lisaks käsitletakse sotsiaalainetes laiemat finantsmaailma, töövõimalusi, töötamise ja rahaga seotud regulatsioone.

Gümnaasium. Taanis on gümnaasiumiharidus vabatahtlik ja valida saab üldhariduse (neli suunda: STX üldhariduslik, kestab kolm aastat; HHX ärinduse suund, kestab kolm aastat; HTX tehniline suund, kestab kolm aastat; HF üldhariduslik, kestab kaks aastat) või kutsehariduse suuna.

Rahatarkuse temaatikat käsitlevad Taani riiklikus õppekavas ühiskonnaõpetuse, rahanduse ja majandusõpetuse ained. Ühiskonnaõpetuse aine sätestab, et õpilane peab saama aru üldmajanduslikest seostest isiklike rahaasjadega, nagu sissetulekud, tarbimine ja laenuintressid. Rahanduse aine on ainult HHX ehk ärinduse suunal. Konkreetselt eraisiku rahandusest selles aines ei räägita, kuid käsitlemist leiavad sellised teemad nagu finantsturud, investeerimine, investeerimisportfell, pangad ja nende tooted. Siit võiks järeldada, et osa teemasid analüüsitakse ka eraisiku vaatevinklist. Majandusõpetuses käsitletakse eraisiku rahandusega seotud teemasid, mis puudutavad sissetulekuid, nende muutumist elutsüklis ja leibkonnas. Samuti käsitletakse tarbimiskäitumisega seotud teemasid, laene ja säästmist puudutavaid finantsteenuseid ning eelarve koostamist ja maksude mõju.

Kutseharidus. Taanis tähistatakse õpet, mis annab koos keskharidusega üldkeskhariduse, nimetusega „eux“. Eux õppe läbimine annab nii kutse kui ka võimaluse jätkata õpinguid kõrghariduses. Eux õpet on kaht liiki: tehniline (*teknisk*) ja äriline (*merkantil*). Äriline õpe on suunatud kontoritööle ja hõlmab erialasid, mis on seotud ärikorralduse, rahanduse, jaekaubanduse ja ürituste korraldamisega (Taani laste- ja haridusministeerium 2022).

Tehnilises õppes alustatakse aluskursusest, millele järgneb põhikursus. Mõlemad sisaldavad teise taseme hariduse ülemise astme aineid (taani keel, inglise keel, ühiskonnaõpetus, matemaatika). Äriline õpe on struktureeritud teisiti: põhikursusele eelneb üks aasta teise taseme hariduse ülemise astme aineid, mida nimetatakse õpipädevuskursuseks (üldnimetatud ained ning lisaks äriinformaatika, ettevõtlus ja turundus).

Mõned tehnilise õppe õppekavad sisaldavad rahatarkuse komponenti. Näiteks sisaldab ehituse ja energia eriala õppekava tööd ettevõtetmajanduse ülesannetega (valikvastustega ülesanded, vabade vastustega juhtumikirjelduste diskussioon). Kutseõppe osaks on lõputöö koostamine valitud erialal, mis hõlmab realistlikku probleemikäsitlust ja mille käigus hinnatakse ka õpilase teadmisi käsitletava teema ärikorralduslike aspektide osas. Lõputöös käsitletava teema majanduslike aspektide käsitlust on nimetatud ka disaini ja arenduse õppekaval. Samas toidu ja tervise ning arenduse ja tootmise eriala õppekavades majanduslike aspekte välja toodud ei ole (Taani laste- ja haridusministeerium 2022).

Ärilises õppes on eraldi ettevõtetmajanduse aine õppekava. Aine eesmärk on anda teadmisi ja oskusi ärikorralduse kohta turumajanduse tingimustes ning arendada õpilaste analüüsi-, hindamis- ja suhtlemisoskust aine teoreetilise teadmise rakendamise kaudu. Aine käsitleb ettevõtete otsuseid ja käitumist väliskeskkonna suhtes ning üldisi küsimusi seoses üksikisiku, ettevõtte ja ühiskonnaga. Põhikursuse käigus omandavad õpilased erialaseid teadmisi ja oskusi. Käsitletakse ettevõtte rahandust, ettevõtlusega alustamist, ettevõtte kasvu, aruandlust, raamatupidamise aastaaruande koostamist ja esitamist ning aruandlust ettevõtte sotsiaalse vastutuse vallas (*ibid.*).

Eux-programmides sisalduvad keskhariduse üldainete õppekavad. Lisaks on põhjalikult kirjeldatud, millistele tingimustele peab eux-kursuste disain vastama, et keskharidust ja kutseharidust samal ajal omandada (Retsinformation, 2020)

Lisa 6. Norra õppekava haridusastmeti

Alusharidus. Alushariduse raamõppekava kehtib kuni 6-aastastele lastele (The Framework Plan for the Content and Tasks of Kindergartens, 2017) ja selles ei ole välja toodud otseselt finantskirjaoskusega seotud valdkonda ega eesmärke. Samas on õppekavas kirjas, et lapsed õpivad mängu kaudu ja lasteaed peab toetama eluks vajalike oskuste kujunemist. Lasteaedades tuleb tähelepanu pöörata säästvate arengule, sh majandusega seotud probleemidele. Seetõttu on lasteaedadel väärtuste, hoiakute ja tavade edendamisel oluline roll jätkusuutlikumate kogukondade jaoks. Õppekava valdkonnas „Kogused, kujundid ja ruumid“ ei ole konkreetselt välja toodud rahatarkusega seotud teemasid ja eesmärke, kuid rõhutatud on matemaatiliste mõistete kujunemise toetamist, mida saab seostada finantskirjaoskusega (nt arendada arusaamist algelistest matemaatilistest mõistetest; mängida ja katsetada arvude, koguste ja loendamise). Õppekava järgi on töötajate ülesanne kasutada matemaatilist terminoloogiat läbimõeldult ja aktiivselt ning luua võimalusi matemaatilisteks kogemusteks, rikastades laste mängu ja igapäevaelu matemaatiliste ideede ja põhjalike vestlustega.

Põhiharidus. Alates 2020/2021. õppeaastast on finantsharidus kohustuslik kuni 18-aastastele õpilastele alg- ja põhihariduskoolides. Loodud on interdistsiplinaarne aine „Oskused eluks“ (*Life Skills*), mida õpetatakse matemaatika ja ühiskonnateaduslike ainete raames.

I kooliastme (1.–2. klass) lõpuks peavad õpilased riikliku õppekava (Kunnskapsløftet, 2020) kohaselt olema omandanud matemaatika ainevaldkonnas elementaarsed arvutusoskused. Otseseid seoseid rahatarkusega riiklikus õppekavas üheski ainevaldkonnas I kooliastmes välja ei tooda.

Teises kooliastmes (3.–7. klass) käsitletakse rahatarkust matemaatika ainevaldkonnas. Lisaks üldiste probleemilahendusoskuste arendamisele õpetatakse õpilastele isikliku rahaga ümber käimist, eelarve koostamist, säästmise põhimõtteid praktiliste harjutuste ja arvutuskäikude kaudu. Ka sotsiaalainete ainevaldkonnas tegeldakse isikliku raha ja selle haldamise kontseptsioonide õpetusega ning õpetatakse ka üldiseid reklaamipsühholoogia põhiprintsiipe. Kaudne seos rahatarkusega on ka geograafia ainevaldkonnas, kus õpilasel peaks kujunema arusaam loodusvarade säästlikust kasutamisest ning sellest, kuidas see mõjutab inimkonda nii praegu kui ka tulevikus.

Kolmandas kooliastmes (8.–10. klass) õpitakse matemaatikas lahendama erinevaid probleeme seoses ostmise, müügi ja laenudega. Lisaks õpitakse planeerima, täide viima ja esitama töid seoses oma isiklike rahaasjadega. Rahatarkust tuuakse välja ka sotsiaalainetes, milles käsitletakse samuti isiklike rahaasju, elustandardit ja elukvaliteeti. Toidu ja tervise ainevaldkonnas rõhutatatakse jätkusuutliku tarbimise olulisust.

Finantskirjaoskuse arengut toetab pangandussektor, kuna võimekust kasutada finantsteenuseid nähakse kui üht kodaniku põhikompetentsi igapäevaeluga toimetulekul. Eri osapooled on koos loonud arvukalt digitaalseid õppematerjale, nagu näiteks „Juhi oma elu“ (*Run Your Own Life*), mis õpetab noortele seoseid sissetuleku, kulutuste ja säästmise vahel, või „Omaenda jalgel“ (*On Your Own Two Feet*), mis on finantsjuhised 16–25-aastastele noortele. Selle põhjal on arendatud välja samateemaline rakendus, kust leiab ka finantskirjaoskuse testi (Raijas, 2022). Välja on arendatud portaal, mis koondab rahatarkuseteemalisi õppematerjale, mida saab kasutada matemaatikatundides (<https://www.finansportalen.no/andrevalg/artikler/privatokonomi-i-skolen/>). Portaali löid avaliku sektori institutsioonid 2008. aastal ning selle eesmärk (lisaks õppematerjalidele) oli koguda ja võrrelda informatsiooni kodanike finantsteenuste kohta. Interaktiivsel leheküljel on võimalik võrrelda, muuta ja läbi rääkida

pangandus- ja kindlustusteenuseid, investeerimisfonde ja pensionifonde. 2019. aasta andmete kohaselt kasutas portaali teenuseid iga viies Norra täisealine kodanik.

Gümnaasium. Gümnaasiumitasemes (kolm aastat) saab õpilane valida kas üldharidus- või kutseõppeprogrammi vahel. Üldharidusel on viis suunda: sport, kunst, meedia ja kommunikatsioon, muusika ning spetsialiseerumine üldainetele. Kutseprogramme on kümme ja need keskenduvad konkreetsetele majandusvaldkondadele (ehitus, teenindus, turism jne). Kui õpilane soovib pärast kutseprogrammi minna ülikooli, peab ta läbima mõned lisakursused.

Esimesel keskkooliaastal on kõikidel üldharidusprogrammidel valdavalt ühesugune õppekava, 2.–3. aastal on juba rohkem spetsiifilisi aineid. Viiteid eraisiku rahandusele leidub kahes aines: ühiskonnaõpetuses ja matemaatikas. Lisaks on eraldi majandusained, mis otseselt eraisiku rahanduse teemasid ei puuduta, küll aga käsitlevad majanduskeskkonna mõju.

Kõik õppesuunad (nii üldharidus kui ka kutseõpe) sisaldavad ühiskonnaõpetuse ainet. Aine sisukirjelduse kohaselt peab õpilane olema suuteline arvutama, et hallata oma kulusid ja saada ülevaate oma rahaasjadest. Õpilase pädevuseesmärkides on kirjas, et ta peab olema suuteline arutlema selle üle, kuidas isiklikud rahaasjad, kaubanduslik mõju ja tarbimine mõjutavad eraisikuid, gruppe ja ühiskonda tervikuna.

Praktilise matemaatika sisukirjelduses on sõnastatud nõue anda õpilasele isikliku rahanduse kompetents. Õpetamismeetodeid või õppeprotsessi täpsemalt kirjeldatud ei ole. Õpilase matemaatika pädevuseesmärkides on kirjas, et õpilane peab olema suuteline looma seoseid isiklike rahaasjade vahel ja mõtlema tagajärgedele, mis toob kaasa laenu võtmine ja krediitkaardi kasutamine.

Kutseharidus. Norras rakendatakse teise taseme hariduse ülemise astme kutsekeskhariduses tüüpiliselt 2+2-mudelit: esimesed kaks aastat toimub õpe koolis (koos praktikumide ja töötubadega, sh ettevõtetes), millele järgneb kaks aastat formaalset õpipoisiõpet ettevõtetes (kohati ka üks aasta koolis ja kolm aastat ettevõttes). Õppe esimene etapp (tähistatud Vg1) hõlmab üldaineid (nt norra keel, matemaatika, inglise keel) ning kutseõppe valdkonna sissejuhatust. Teises etapis (Vg2) toimub eriala valik ja kasvab kutseõppe osakaal. Kolmandas etapis (Vg3) jätkub üldainete õpe koolis, kutseõpe toimub ettevõttes. Õpe lõpeb eksamiga, mille edukal läbimisel saab õpilane kutsetunnistuse. Kõrghariduse omandamiseks pärast kutsekeskhariduse omandamist on vajalik teatud lisanõuete täitmine (aastane üleminekuõpe, bakalaureuse eriprogramm, töökogemuse arvestamine jne). (Cedefop, 2017)

Lisaks keskhariduse ainetele pakutakse kutsehariduses erialaspetsiifilist rahatarkuse õpet osana erialade õppekavadest. Keskhariduse õppeainetest on rahatarkust matemaatika ja ühiskonnaõpetuse moodulites (vt gümnaasiumi õpiväljundite kohta ülal).